

РАЗВОЈ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКЕ БОРБЕ
У САНЦАКУ ОД ДЕЦЕМБРА 1941. ДО
ФЕБРУАРА 1942. ГОДИНЕ

САНЦАК У ПРВИМ ДАНИМА ПОСЛЕ НЕПРИЈАТЕЉСКЕ
ОФАНЗИВЕ У СРБИЈИ И НАПАДА НА ПЉЕВЉА

Почетком децембра 1941. године на територији нововарошког среза повукао се већи број партизанских јединица из западне Србије и Шумадије: Ужички батаљон, Моравичка чета, делови Рачанског батаљона, Трећа ужичка чета и делови Ариљског батаљона, три батаљона Крагујевачког одреда, делови Првог шумадијског одреда, делови Другог шумадијског одреда, већи део снага Космајског одреда, делови Чачанског одреда (3. и 4. чета града Чачка, 1. и 2. таковска чета и једна Љубићка чета), делови Копаоничког одреда, већи део снага Краљевачког одреда, делови Поморавског одреда, Београдски батаљон Посавског одреда, делови Мачванског одреда, делови Ваљевског одреда.

Све ове партизанске јединице ггрешле су Увац у Радоини, на Кокином Броду и на Павловића мосту. Њих је првих дана прихватио. сместио и снабдео народ Нове Вароши и села нововарошког среза: Радоинје, Вранеша, Кокиног Брода, Амзића, Вилова, Дрмановића, Радијевића, Акмачића, Комарана, Божетића, Буковика и Дебелџе. Први прихват оволиког броја партизанских јединица на малом простору био је могућ због тога што су у угамнутим селима раније били формирани одбори Националноослободилачког фонда, који су прикупили знатне количине намирница, затим нешто одеће и обуће, као и веће количине материјала за одећу и обућу. Одбори Националноослободилачког фонда несметано су радили по селима нововарошког среза, јер су Златарска, Прибојска, Сјеничка и Милешевска чета онемогућавале формирање квислиншке власти и четничких одреда. Територија нововарошког среза је била слободна. Италијанска посада се налазила само у Новој Вароши, саобраћајући уз јаче обезбеђење колским путем Нова Варош—Бистрица и даље за Пријешхље или Прибој. Народ је

утлавном био за борбу против окупатора. Због тога су одбори Националноослободилачког фонда и могли да прикупе знатне резерве жита, стоке, варива и масноће.¹

Прштремљене резерве биле су довољне да се неколико дана исхране све јединице које су се налазиле на овом подручју. Поред тога, организација Комунистичке партије је одмах приступила даљем организовању прикупљања намирница и материјала за одећу и обућу. Она је почела по селима да оснива народноослободилачке одборе, који су, преузимајући функције одбора Националноослободилачког фонда, вршили и функције власти. Помоћ при организовању одбора пружили су другови и другарице који су радили на организовању народноослободилачке власти у Србији. На територији среза су боравили чланови ЦК КПЈ Александар Ранковић Марко, Иво Јлола Рибар и Милован Ђилас, вршећи реорганизацију јединица из Србије, затим чланови Покрајинског комитета КПЈ за Србију и већи број партијских и политичких радника, Цана Бабовић, Петар Стамболић, Милинко Кушић. Мијалко Тодоровић Плави, Милентије Поповић, Срба Јосиповић, Митра Митровић, Богдан Нововић, Николија Петровић Кока, Јован Поповић, Мишо Цветковић, Јоца Марјановић, Јудита Аларгић, Михаило Грбић, Мирко Милојковић и други. Већина ових другова остала је на територији нововарошког среза све до 6. фебруара 1942. године. Они су пружили помоћ партијској организацији у нововарошком срезу, а касније и у милешевском, плевалском и бјелопољском. Партијској организацији нововарошког среза пружали су помоћ чланови Обласног комитета КПЈ за Санџак Рифат Бурџовић Тршо, Војо Лековић и Момир Бошковић, а у организовању партизанских јединица и њиховом руковођењу Владимир Кнежевић Волођа, командант Главног штаба НОП одреда за Санџак.

Одмах после преласка у Радоињу, Врховни штаб је одлучио да у Србију врати неколико другова да испитају могућност даљег опстанка и вођења борбе против окупатора. На извршење овог задатка у Србији отишли су из Радоиње Мирко Томић, члан ПК КПЈ за Србију, Никола Груловић, члан Главног штаба НОП одреда Србије и Владо Зечевић. Са њима је пошла и једна чета од 100 бораца.

Приликом реорганизовања партизанских јединица које су из Србије прешле на територију Санџака, формиран је у селу Радоињи 2. децембра Српско-санџачки батаљон. За команданта батаљона постављен је Владимир Кнежевић Волођа, за заменика команданта ЈБубодраг Ђурић, за поли-

¹ Само у селу Радоињи прикупљено је 4.500 кг. гпенице, 5.000 кг. кукуруза, 10.000 кг. кромпира, 150 кг. пасуља, затим сира, кајмака, оваца, коза и говеди.

птчког комесара Петар Стамболић, а за заменика Мирко Ћуковић. Батаљон су сачињавале: Прва српска, Златиборска, Златарска и Моравичка чета. Истог дана под командом Владимира Кнежевића и Петра Стамболића упућене су на комуникадију Нова Варош—Бистрица Прва српска, Златарска, Прибојска и Сјеничка чета да спречавају саобраћај италијанске посаде из Нове Вароши са Пријепољем. Златарска чета је поставила заседу поред пута код места званог Пећине, а Српска чета се налазила нешто дал^е од пута према Новој Вароши. Прибојска и Сјеничка чета су поставиле заседу код Кршева, на левој страни пута Нова Варош — Бистрица.

Златарска чета је целог дана 3. децембра водила борбу са моторизованом и другим деловима италијанског гарнизона, који је одступао из Нове Вароши према Бистрици. У тој борби уништена су два камиона, заробљено шест војника и један официр,² док је **некојшко** војника погинуло. У Златарској чети није било губитака. Непријатељ је задржаван све док **његови** делови, потискујући делове Прве српске чете, нису зашли за леђа Златарској чети. Тада се Златарска чета повукла преко речице Бистрице у правцу Међугорја, а Прва српска према Разбојишту у правцу Мангуре.

Под командом ЈБубодрага Ђурића и Мирка Ћуковића упућене су 4. децембра две чете преко Каменице и Тикве да заузму косе северно и северозападно изнад Нове Вароши. Италијани су пред зору истог дана пошли једном колоном из Нове Вароши преко Тикве—јужним падинама Козомора са циљем да се преко Соколове спусте на пут код Доње Бистрице. Друга колона је кренула путем у правцу Бистрице, водећи са собом таоце из Нове Вароши. **Некојшко** километара испод ове колоне ишла су два тенка. Тенкови су у Кршевима наишли на заседу Прибојске и Сјеничке чете, које су на њих бациле неколико бомби и отвориле ватру из пушака и пупкомитраљеза. Тенкови су се вратили и **зауставијш** више стругаре, два километра испред Нове Вароши. Прибојска и Сјеничка чета су пошле за тенковима у правцу Нове Вароши. Када су се приближили тенковима, борци су из пушкомитраљеза **отворијш** ватру на групу војника која се била окупила око тенкова. Том приликом је рањено неколико војника и једна мазга. Али италијанска колона из Нове Вароши, под заштитом митраљееке ватре, продолжила је путем у ттравцу Бистрице, терајући испред себе грађане из Нове Вароши гвоведене као таоце. Златарска чета је истог дана налала Италијане на комуникацији Бистрица

* Официр у цивилу је био потпредседник фашистичке омладине у Словеначком приморју (Угениа СпНа).

—Пријепоље, а Прва српска чета колону која се пробијала јужном страном Козомора и засеком Соколова.

Чете које су прешле из Радоиње преко Каменице сукобиле су се на Тшсви са деловима италијанске колоне. У току борбе погинула су 3 партизана од минобацача а неколико је рањено. Чете су ушле у Нову Варош 4. децембра око 16 часова, поставиле обезбеђење око вароши и зановићиле у њој. Обе италијанске колоне су се под ватром пробиле до Доње Бистрице, куда су стигле пред вече и улогориле се. Таоци су пуштени и италијански официри су им понудили да их пребаци у Пријепоље. Већина је налазила изговор да се мора вратити кући, док је само неколико пристало да оде у Пријепоље.

У Нову Варош је 5. децембра дошао делегат Врховног штаба, Обласни комитет КПЈ за Санџак и Срески комитет за нововарошски срез, Главни штаб НОП одреда за Санџак, штаб Српско-санџачког батаљона и већи број политичких радника из Самцака и Србије. Истог дана је у Новој Вароши успостављена команда места,³ затим је формирана народна милиција. У народну милицију су одређени омладинци из Нове Вароши.⁴ У новој Вароши је смештена и болница. Одељење са тежим рањеницима смештено је у село Радијевиће поред планине Златара. Тако је Нова Варош постала главно место нове мале слободне територије на левој страни Увца, и остала то пуна два месеца.

Слободну територију која се протезала од села Рутоша и Клака све до Урсула у близини Сјенице, затим преко Кратова и Челица до Друглића на путу Бистрица—Прибој, у Бистрици на путу Нова Варош—Бистрица, у Дренови и Косатици контролишући пут Пријепоље—Бистрица и Пријепоље—манастир Милешево, као и Горње и Доње Лопиже на путу Сјеница—Пријепоље, штитиле су партизанске јединице. Ова мала слободна територија је била повезана уским појасом преко милешевског среза са широм слободном територијом Санџака на левој страни Лима. Повезаност слободних територија са десне и леве стране Лима раздвајала је комуникација Бјело Поље—Пријепоље—Прибој, којом се служио окупатор.

Поред команде места у Новој Вароши, успостављена је и команда места у селу Радоињи.⁵ Ово је учињено због тога што је група четника под командом Захарија Милекића из Прибојске бање често правила упаде у Кратово и Рутоше према Радоињи, и што су недићевци и љотићевци

* За команданта места је постављен Богдан Нововић, а за политичког комесара Роде Стевовић.

⁴ За командира милиције постављен је Мине Зекавичић из Нове Вароши

⁵ Командант места је био прво Андрија Петронијевић а затим Мијалко Тодоровић Плави.

покушавши преко Сеништа и Негбине да утгадну на сло-Оодну територију. Ради тога је на прелазу Увца у Радоињи постављена стална прикривена заседа, којој је храна доношена само ноћу.

После неуспелог напада Црногорског НОП одреда **ка ПљевЉа**, Италијани су вршили сурове одмазде над становништвом у пљеваљском и милешевском срезу. Још у току саме борбе за ослобођење Пљеваља и сутрадан Итаљјани су побили вељски број грађана. Ова зверска убиства организовао је шеф ОБРА у Пљевљима мајор Руђи.

После пораза италијанске колоне на Савином Лакту 1. децембра, Италијани су 2. и 3. децембра, покушали да се пробију из Пријепоља за Пљевља, али оба пута без успеха. Овај неуспех је заплашио Италијане у Пријепољу, па су убрзано утврђивали прилазе граду. Око вароши су копани дупли ровови и заштићивани оградом од бодљикаве жице. Поред тога, било је израђено више осматрачница. Стамовништво није могло излазити из града осам дана. Италијани су ноћу отварали ватру из артиљеријских оруђа и тиме партизанским јединицама стављали до знања да се налазе у сталној приправности.

Италијани су и по четврти пут покушали да продру из Пријепскља у Пљевља. Они су овога ггута пошли у две колоне. Главна колоиа је пошла брдским тереном од Прије-**поЉа** на Душманиће—Столац—Барице—Бабине, а друга, мања колона путем Пријепоље—Јабука—**ПЉБевља**. Главна колона је стигла у Бабине до Брашанског брда, а одатле је скренула у правцу Јабукe на комуникацији Пријелоље—Пљевља. Батаљон „18. октобар" и чете батаљона „Бијели Павле" повукли су се са Јабукe и Савиног Лакта у правцу села Камене Горе и Козица, те се и ова италијанска колока несметано кретала комуникацијом ПријепоЉе—Пљевља.

Италијани су успут попалили куће и остале зграде 23 домаћинства. На Савином Лакту су се спојиле обе колсже и одатле наставиле даље да пале и убијају. Редом су палили и убијали свакога на кога су наишли. ПодивЉБала руља је и живу **чеЉБад** бацала у запаљене зграде! Том приликом је побијено 120 жена, деце и стараца у Влаци, Јабуци Баби-нама и око Мијаиловице.

Италијани су гпжушали и комуникацијом Рудо—Пљевља да продру до Пљеваља. Наше јединице су на овој страни са њима водиле борбу. Једна јача италијанска колона, од око 1.000 војника, кретала се 4. децембра од Саставака лрема Бучју. На овом гтростору налазили су се Ловћенски батаљон из Црногорског одреда за операције у Санцаку и Милешевска партизанска чета. Ове јединице су

цео дан водиле борбу, али је непријатељ успео да их потисне и продужи путем за Пљевља. Због присутности партизанских јединица непријатељ се није усудио да на овој страни залази у села, пали и убија, као што је то чинио уз комуникацију Пријепоље—Пљевља.

Врховни штаб је 9. децембра упутио писмо Оперативном штабу црногорског НОП одреда, у коме осуђује повлачење партизанских јединица са комуникације Пљевља—Пријепоље. У писму Врховног штаба се између осталог каже:

„... Ви сте ипак морали да одредите најмање две чете које би се налазиле у близини тих путева и држале заседе на тактички најпогоднијим тачкама. После паљења Јабуке, ви сте морали извршити било какве репресалије против непријатеља, јер би то на становништво деловало повољно. У противном, ако ми напуштамо села на милост и немилост непријатеља, то може бити од врло рђавих последица за даљи ток наше борбе у Санцаку. Према томе, одредите најмање 150—200 људи који ће остати на терену у близини Пљевља са задатком да руше комуникације и штите села од непријатељског зулума. Оа вама заједно треба да остане и Пљевљска чета”.

Срески комитет КПЈ за пљевљски срез је после неуспелог напада на Пљевља имао велике и одговорне дужности. Он је у првом реду морао да организује прихват и смештај великог броја рањеника и да организује њихово пребацивање преко реке Таре, затим да народу објасни узроке неуспелог напада на Пљевља. Штаб Црногорског одреда за операције у Санцаку наредио је да се рањеници евакуишу преко Таре на Жабљак. За тај задатак требало је мобилисати велики број људи, коња и санки са воловским запрегама. Било је веома тешких рањеника, који су се морали преносити само носилима. Срески комитет је савладао све тешкоће и у релативно кратком времену су пренети сви рањеници. Пренос рањеника је вршен у два правца: Адровићи—Матаруге—Косаница—Ђурђевића Тара и Готовуша—Хоћевина—Глибаћи—Тара и даље на Жабљак. Од реке Таре до Жабљаха рањенике су преносиле јединице Дурмиторског партизанског одреда и људство из шавничког среза.” Евакуацијом рањеника руководили су одређени чла-

• Било је тешко сместити на Жабљаку толики број рањеника. Поред тога, било је отежано и снабдевање. Због тога је Моша Пијаде 7. децембра писао другу Титу: „У Жабљаку смо били уредили једну болницу. Али је последња три дана навала рањеника тако огромна да смо доведени у страховите тешкоће. Сасвим је неправилно што нам шаљу све рањенике, од којих је добар део могао бити задржан по селима Санцака”.

нови Среског комитета. На овом послу истакли су се нарочито Миле Перуничих и Ристан Павловић.

Из Пљеваљске чете приликом напада на Пљевља погинуло је и ранено око 15 бораца. Чета се после неколико дана искупила у Маочу и отишла на одмор у Крупице. Чета је провела у Крупицама на одмору неколико дана, затим је пошла према Мељаку са задатком да одржава конференције и зборове у успутним селима, обавештавајући народ о ситуацији на фронтовима у земљи и на источном фронту као и да мобилише нове борце.

Бјелопољска чета је после напада на Пљевља кренула од Вруље и Коврена према Бијелом Пољу са задатком да спречава испаде Италијана из вароши. Она је успут **растури**ла квислишнке општинске управе у Лековини и Шахсизићима и порушила неколико мостова на путу Шаховићи — Бијело Поље. Поред војне обуке, у слободним часовима у чети су одржавани идејно-политички часови, као и пропагандне приредбе. Чета је формирала и просветну групу, која је припремала програме и по селима давала приредбе, приказујући пут партизанске борбе.

Иако напад црногорских партизана на Пљевља није успео, они су Италијанима задали тешке ударце како у самим Пљевљима, тако и на прилазним путевима за Пљевља. У тој борби са слабо наоружаним и још неискусним партизанским јединицама Италијани су имали много мртвих и рањених, као и већи број заробљених војника и официра. Поред тога, заплењено је много разног оружја, муниције и другог материјала. Налазећи се у тешкој ситуацији, Италијани су **затражи**ли помоћ од домаћих издајника. Разни петоколониши и сарадници окупатора покушали су да неуспели напад на Пљевља искористе за своје издајничке циљеве, сматрајући да је наступио погодан моменат да се у Санчаку спречи даљи развој народноослободилачке борбе.

Сарадници окупатора у милешевском срезу радили су на организовању четника и муслиманске милиције. Српски реакционари су позивали поједине селацима и са њима одржавали састанке у кући проте Шиљка, трговца Куртовића и других, наговарајући их да ступе у редове четника, да остану верни краљу Петру и чекају његово наређење за акцију. Говорили су им да је главно уништити комунисте, јер су они криви за све паљевине и убиства која врши окупатор. АЛШ рад ових реакционара није прелазио оквири политичке пропаганде и убеђивања, јер нису били способни да организују оружане јединице и њима руководе. Муслиманска реакција је у томе имала нешто више искуства, које је стекла за време усташке владавине у срезу. Она је организовала милицију, коју су Италијани плаћали и одређивали јој борбене задатке. Митинго

Радовић је по угледу на муслиманску милицију у Бродареву, Комарану и Хисарциху припремао формирање милиције у којој би се налазили Срби и која би код Италијана уживала исти или привилегованији положај него муслиманска. Организовање ове квислиншке формације ишло је, међутим, врло тешко, јер је у народу све више расла свест о значају ослободилачке борбе, те људи нису хтели да ступају у службу окупатора. У овом срезу сељаци су ступали у милицију већином ради заштите својих домова тек онда када су се са тог терена, повукле партизанске јединице због непријатељске офанзиве у пролеће 1942. године.

Неколико дана после напада на Пљеваља Ратко Ђуровић је уз сагласност и одобрење италијанске окупационе команде, почео да организује неку врсту италијанских четника. Како су тих дана Италијани стрелили више десетина грађана, они који су остали у животу уписивали су се у четничку организацију у нади да ће избећи смрт. Ђуровићу је у почетку успело да окупи под оружје из града и околних села око 50 људи. Ова прва четничка јединица у пљеваљском срезу, коју су Италијани организовали као своју формацију, излазила је из Пљеваља углавном са италијанским војним јединицама, а сама упадала само у она села на слободној територији која су се налазила ближе граду и у којима није било партизанских јединица. У њој су се налазили официри и подофицири бивше југословенске војске, бивши жандарми, финанси и понеки четник Косте Пећанца.⁷ Четници су служили као водичи италијанским окупаторским јединицама приликом њихових испада на слободну партизанску територију. Они су проказивали по селима партизанске породице, чију су имовину пљичкали и куће палили заједно са окупаторским војницима.

Рад реакције у бјелополском срезу био је сличан раду у милешевском срезу, сводио се на агитацију и пропаганду против партизана и комуниста. Она је говорила да су црногорски партизани уништени код Пљеваља и да је страдао српски народ.

У Затону је деловао Милан Бандовић, око кога су се окупили Јагош Кораћ и Драгићевић, који су касније постали изразити целати и кољашаи, а у Равној Реци Јово Ташковић. У павинопољској и шаховићској општини као агитатори против народноослободилачког покрета истицали су се неки стари пензионисани и резервни официри бивше црногорске и југословенске војске, као и ранији председник општине Мирко Томовић. Са њима су потајно сарађивали

⁷ Четничка организација Косте Пећанца постојала је у Пљевљима и пре рата.

дипломирани правкици Вукосав Радовић и Вуксан Мрдак, који су се **налазили** у редовима позадинске партизанске јединице. Цео овај свесни и несвесни актив окупаторских пропагандиста тврдио је да у партизане иду само безбожници, морално посрнули, који немају поштовања ни према коме, па ни према својој најближој родбини. Ова пропаганда, међутим, није наилазила на широки одјек у народу. У Бјелопољску партизанску чету јављао се све већи број бораца, и она је убрзо толико бројно ојачала, да се могло приступити формирању батаљона, а повећавао се и број позадинских партизанских чета и водова.

У нововарошком срезу Вук Калајитовић је стално изјављивао да никада неће дићи оружје против партизана, али је у новембру ступио у везу са четничким командантом у Ужичкој Пожеги Вучком Игњатовићем и отределио се за четнике Драже Михаиловића. Приликом одступања партизанских јединица из Србије у Санџак, под притиском немачке офанзиве, Вук Калајитовић је први пут ступио у оружану акцију против партизана. Како је, међутим, тада имао још мали број људи у чети, а неки од њих нису хтели да се боре против партизана, он је из своје чете одабирао поуздане групе и слао их да нападају изнемогле, иза колоне заостале партизане и рањенике. Тако је средином децембра први пут окрвавио руке на партизанским борцима смештеним у основној школи у селу Дебељи. Од тада је све више срљао у злочине и постао један од најврсних издајника и ратних злочинаца у земљи.

Из Сјенице се почетком децембра италијански гарнизон повукао у Пријепоље. Пре повлачења командант окупационе команде у Сјеници поверио је власт једној групи, тада угледних грађана у Сјеници. Ови људи су **образовали** управни одбор од муслимака и Срба. Чланови су били: Хасан Звиздић, Хилмо Кугић, Раде Карамарковић и Срето Живановић. Одбор се углавном ослањао на муслиманску оружану милицију, чије је људство боравило и радило код својих кућа а ступало у акцију по потреби. Командант **муслиманске** милиције за сјенички срез био је Хамил Прашковић. У српским селима појединци су покушавали да створе четничке формације. Западно и северозападно од Сјенице на томе је радио Слободан Киковић. На територији српских села од Штавља према дежевском и штавичком срезу и према Голији **покушавају** су четници Војводе Машана Ђуровића и капетана Радомира Цветића да оснују своје четничке формације. Поред њих, у Штављу је да томе радио и поп Сељгмир Поповић. У самој Сјеници формирана је јединствена милиција од свега 50 људи, муслимана и Срба. Њен командант био је Ибро Сарачевић. Ни ова милиција није била униформисана, већ су њени припадници

на рукама носили италијанске траке. Милиција је била дужна да се одупре свакој политичкој или оружаном акцији која би била уперена против окупатора или управног одбора у Сјеници.⁸

У Прибојском срезу било је неколико четничких група. По злочинима и служењу окупатора највише се истицао четнички одред раскалуђера Захарија Милекића. База његовог четничког одреда налазила се уз италијанску посаду, у Прибојској бањи. Он је у околним селима вршио присилну мобилизацију. Вршио је препаде у правцу Рутоша, Челица, Радоиће и других села, у којима су се последњег месеца 1941. године налазиле партизанске јединице. На ширењу четништва у прибојском срезу и његовом укључивању у службу окупатора много је допринео Драгиша Јавановић, политички саветник у одреду Захарија Милекић. Он је за овај рад добијао признања других четника. Командант Златиборског четничког одреда Андрија Јевремовић му је писао писмо 12. децембра, у коме каже да је добро учинио што са Италијанима одржава пријатељске везе. Саветује му да то и даље чини и да се чува изненађења од комуниста. Он сам пак рашчишћава ситуацију код себе, па ће после настојати да предузму заједничку акцију. На крају тражи од Јовановића да настоји да провери колико има комуниста у Новој Ваооши, Радоићи и око Пљевала и да му јави. У то време Јовановић је писао писмо Дражи Михаиловићу, у коме се између осталог каже следеће:

„Рат ме је затекао у служби повереника обавештајног одсека нашег Главног генералштаба при фабрици експлозива Вистад у Вишеграду. У немогућности да продрем даље до Равне Горе, од команданта одреда бр. 16. Богдана Марјановића у Чачку добио сам потребан материјал и извршио организацију наших одреда у срезу прибојском. Благодарем тој благовременој акцији, само прибојски срез је сачуван од комунистичке немани — изузетак у отаџбини“.

Јовановић на крају моли Дражу Михаиловића да га прими. И поред хвалисања о успеху у прибојском срезу, у четничком одреду Захарија Милекића налазили су се претежно људи који нису били са територије овог среза.

⁸ О стању у дежевском и штавичком срезу у току децембра било је речи раније.

ПАРТИЗАНСКЕ АКЦИЈЕ У САНЦАКУ У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ ДЕЦЕМВРА 1941. ГОДИНЕ И ФОРМИРАЊЕ ПРВЕ ПРОЛЕТЕРСКЕ БРИГАДЕ

У селу Дренови је 7. децембра 1941. године одржан састанак политбироа ЦК КПЈ, на коме је анализирана **Еојна** и политичка ситуација после непријатељске офанзиве у Србији. На састанку је одлучено да се у циљу даљег развитка устанка и народноослободилачке борбе почну формирати регуларне војне јединице оспособљене да се боре где буде потребно, односно где по оцени Врховног штаба и цггабова тих јединица буде захтевала војна и политичка ситуација. Одлучено је даље да се одмах формира Прва пролетерска бригада. Батаљони ове бригаде ће се искупити у Рудом 21. децембра, где ће се у присуству врховног команданта НОП одреда Југославије друга Тита извршити смотра и обавити њено формирање.

Одмах после тога приступило се формирању батаљона Прве пролетерске бригаде. У Радоињи и Новој Вароши формирана су од бораца из партизанских јединица које су дошле из Србије три батаљона, Крагујевачки, Шумадијски и Краљевачки. У међувремену Врховни штаб је поверио Митру Бакићу и Бају Секуљшу да од бораца из јединица Црногорског НОП одреда за операције у Санцаку формирају два батаљона и да са њима крену у Рудо, где ће се састати са батаљонима из Србије.

Врховни штаб је предузео мере да се батаљони за прву Пролетерску бригаду снабдеју одећом и обућом. Када је видео како је Краљевачки **батаљон**, који му је на захтев био упућен из Дражевића у Косатицу, слабо снабдевен, Врховни штаб је 11. децембра писао Главном штабу НОП одреда за Санцак и тражио да се борцима овог **батаљона** изради у Новој Вароши хитно више опанака, ако већ није могуће докула. Затим је наредио да се хитно донесе из Радоиње готово рубље, а уколико га нема довољно, да се донесе платно у Нову Варош и хитно сашије. Организација Комунистичке партије нововарошког среза предузела је мере да се и остала два **батаљона** прве пролетерске бригаде снабдеју што боље.

Пре покрета Врховног штаба и батаљона одређених за Прву пролетерску бригаду у правцу Рудог, другови Александар Ранковић и Иво Лола Рибар, који су се налазили у Радоињи, предложили су другу Титу у свом писму од 10. децембра да се већи број српских партизанских јединица после реорганизовања врати у Србију. Тито је већ 11. децембра одговорио да се слаже са предлогом, али је потребно да се прво извиди терен како би били сигурни

да ће јединице моћи успешно деловати онамо куда буду послате. Док се не испита терен, Тито је дао упутства и распоред јединица у Санџаку за рушење комуникација и постављања заседа на путевима Нови Пазар—Сјеница, Пријепоље—Сјеница, Пријепоље—Прибој, затим предлоге за извиђање у правцу Чајетине, као и сугестије о нужности политичког рада у народу, нарочито међу муслиманима.

Три дана после заузимања Нове Вароши упућен је у правцу Сјенице комбиновани Санџачко-моравички батаљон, у коме су се налазиле Моравичка, Сјеничка и Прибојска чета. Задатак овог батаљона био је да испита ситуацију у Сјеници и по могућности уђе у варош, пошто се у њој нису налазиле окупаторске војне јединице. Батаљон је извршио покрет од Нове Вароши до села Буковиха на десној страни Увца, одакле је покушао да се споразуме са муслиманима из Кладнице и да се преко овог села пребаци у Крстац и Лопиже, у непосредној близини Сјенице. У Кладницу су ишли Хилмија Хасанагић, заменик политичког комесара Санџачко-моравичког батаљона, и Предраг Власинић, командир Сјеничке чете, али до неког поузданог споразума са муслиманима није дошло. Представници муслимана из Кладнице обећали су да неће нападати партизане, али су тражили да партизанске јединице не иду кроз њихово село.

О овоме и о намерама Немаца из Новог Пазара и недићеваца у вези са Сјеницом, Хасанагић и Власинић су известили Главни штаб НОП одреда за Санџак, указујући да батаљон неће моћи сам ући у Сјеницу. Они су били мишљења да у правцу Сјенице треба послати знатно јаче снаге. Међутим, Врховни штаб је давао оцене и одобрења о распореду јединица, те је због тога Главни штаб Санџака ово писмо упутио Врховном штабу. Врховни штаб је 11. децембра наредио Главном пгтабу НОП одреда за Санџак да се хитно пошаље у Сјеницу једна чета из Бистрице, а у Радоињу да упути курире делегатима Врховног штаба, Марку и Иву Лоли Рибару са наређењем да они отуд пошаљу најмање 150 бораца са аутоматским оружјем за Сјеницу. Тито је у наређењу упућеном Марку, Ђиласу и Иву Лоли Рибару захтевао да се у правцу Сјенице хитно пошаље најмање 150 бораца „као помоћ четама које су већ тамо, да би се осујетило запоседање Сјенице од стране Немаца". Врховни пгтаб је даље наредио Главном штабу за Санџак да предузме хитне мере за рушење мостова и друма Нови Пазар—Сјеница и за постављање заседа на том путу. Препоручено је да се за рушење мостова и пута мобилишу сељаци из околних села. „Сада се уопште поставља задатак пред све наше јединице на територији Санџака да руше мостове и друмове, да би се

онемогућио саобраћај непријатеља путем моторних возила", писало је у наређењу Врховног штаба.

Наређење Врховног штаба је извршено. Поред комбинованог Санџачко-моравичког батаљона, који се налазио код Сјенице, онамо су упућени Шумадијски батаљон, под командом Милана Илића Чиче, и Таковски батаљон, под командом Предрага Јефтића. Шумадијски батаљон је убрзо повучен у Нову Варош ради покрета у Рудо, где је требало да се формира Прва пролетерска бригада. На место Шумадијског у Лопиже је дошао Београдски батаљон, под командом Миладина Ивановића.

Врховни штаб је посебно нагласио важност политичког рада партизанских јединица на територији сјеничког среза и значај њиховог става према муслиманском становништву. Он је одлучио да тамо пошаље и Комски батаљон, који би заједно са српским и санџачким јединицама радио на остварењу братства и јединства између Срба и муслимана. Због тога је 13. децембра Врховни штаб послао наређење Комском батаљону да крене у правцу Сјенице, где ће се једна чета задржати око Сјенице, а остали део батаљона и један српски батаљон да изврше чишћење терена према Новом Пазару и рушење мостова и друма Нови Пазар—Сјеница. Тако је према замисли Врховног штаба требало планским распоредом партизанских јединица у Санџаку онемогућити сваки саобраћај окупаторских трупа између Новог Пазара и Сјенице, између Пријепоља и Сјенице и између Пријепоља и Прибоја, као и заштитити становништво од репресалија окупатора, недићевско-љотићевских и четничких формација. Међутим, због развоја политичке и војне ситуације у колашинском, беранском и андријевичком срезу, Комски батаљон није упућен за Сјеницу.

Централни комитет КПЈ за време свога боравка у близини Нове Вароши пружио је директну помоћ организацији Комунистичке партије Санџака у вези са радом на проширивању народноослободилачке борбе. Око 10. децембра у Новој Вароши је одржан састанак Обласног комитета КПЈ за Санџак, коме је испред ЦК КПЈ присуствовао Едвард Кардељ. На основу анализе дотадашњег рада Обласног комитета и партијских организација по срезовима, Кардељ је указао на најважније проблеме и задатке партијске организације Санџака у тадашњој фази развоја народноослободилачке борбе.

На основу дотадашњег рада организације Комунистичке партије у Санџаку, ЦК КПЈ је упутио писмо Обласном комитету које је помогло да организација још више усмери своју делатност на оне проблеме од којих је зависио даљи развитак народноослободилачке борбе у тој области. Анализирајући политичку и војну ситуацију у Санџаку и

победе Сосвјетског Савеза на источном фронту, које су условљавале издвајање најреакциотартгијих снага у свету и њихово ослањање на завојевачке фашистичке снаге, Централни комитет је истакао да у нашој земљи ти елементи врше издају народноослободилачке борбе и покушавају да ојачају позиције окупатора.

Због недићевских и четничких планова о уништењу муслиманског становништва у Санцаку, ЦК КПЈ је у свом писму указао на могућност пгироке мобилизације муслимана за оружану борбу против квислинга и против окупатора. С тим у вези скренута је пажња Обласном комитету да „борећи се за придобијање муслимана за ослободилачку борбу против окупатора и његових атената, наше партијске организације ни у ком случају не смеју дозволити да ослабе своју повезаност са српским масама. Само истовремена мобилизација и српских и муслиманских маса доведоше до победе ослободилачке борбе у Санцаку". У писму се истицао као основни задатак партијске организације Санцака развијање јединства између муслимана и Срба у заједничкој борби „против окупатора, Недића и разних великосрпских реакционарних елемената, као и против усташких плаћеника". Јединство народа се може остварити у јединственим партизанским одредима. На територији Санцака не може бити других оружаних снага осим партизанских, јер би све друге представљале рушење јединства и служење окупатору и његовим помагачима. Требало је објашњавати народу да учешће у оружаном ослободилачкој борби против окупатора и домаћих издајника гарантује у будућности бољи живот и демократска права без обзира на националне и верске разлике.

Централни комитет је поставио партијској организацији Санцака као важан задатак оснивање народноослободилачких одбора, у које је требало демократским путем бирати представнике и Срба и муслимана, без обзира на њихово политичко убеђење, само ако су спремни да се боре против окупатора и њихових помагача. Народнаослободилачке одборе је требало успостављати и у ослобођеним и у неослобођеним крајевима, где би били како органи политичке борбе против окупатора и њихових сарадника, тако и носиоци демократске власти. Поред тога, требало је да народноослободилачки одбори буду истовремено и главни фактор за материјално обезбеђивање партизанских јединица.

У писму су дата и утутства у вези са агитацијом и пропагандом. Ради успешног политичког рада у масама потребно је стварање актива агитатора ради обиласка територије, било са партизанским јединицама или одвојено од њих, и тумачења народу циљева народноослободилачке борбе. На ослобођеној територији са овим активистима треба да

иду и културне групе. Исто тако, требало је појачати политички рад у партизанским јединицама, који је био значајан како ради постизања политичке чврстине бораца у јединицама, тако и ради њиховог оспособљавања за политички и агитациони рад у народу.

Централни комитет у свом писму указао је и на пропусте Обласног комитета у партијско-организационом раду, нарочито у вези са бројним повећањем чланства и постизањем политичке чврстине партијских организација. Тај се рад мора побољшати како би се обезбедило руководство организације Комунистичке партије Санцака за будуће све теже борбе. С тим у вези препоручено је да се води рачуна о распореду постојећег партијског кадра, нарочито у муслиманским крајевима, где су до тада позиције партијске организације биле вајслабије. И на крају се у писму истицало да треба хитно ликвидирати заосталост омладине у Санцаку. Да би се то постигло, требало је и на тереку и у партизанским четама организовати СКОЈ и помоћу њега развијати јединствени фронт српске и муслиманске омладине у Санцаку.

После борбе коју су водили делови Ловћенског батаљона и Милешевска чета против италијанске тсолоне која је 4. децембра наступала од Рудог према Пљевљима, Милешевска чета је добила наређење од Главног штаба за Санцак да се пребаци у Доњу Дренову на десној страни Лима, где ће добити ново наређење. Чета је 12. децембра увече прешла Лим и стигла до основне школе у Дренови, али се у селу није могла сместити јер се у њему налазила једна јединица из Црногорског одреда за операције у Санцаку, па је у школи остављен један вод ради везе са Главним штабом за Санцак, а други део чете је продужио у Горњу Косатицу, гдесед 10. децембра налазио Краљевачки батаљон.

Главни штаб НОП одреда за Санцак наредио је команди Милешевске чете да из Дренове одмах крене у село Гобате северно од села Бистрице, одкле ће контролисати путБистрица—Нова Варош и спречавати евентуални покушај Италијана да из Доње Бистрице продру у правцу Нове Вароши. На том простору није било ниједне партизанске јединице, изузев позадинског партизанског батаљона који је тек био формиран на територији Бистрице и Дражевића.

Команда Милешевске чете је одлучила да се покрет изврши ноћу између 13. и 14. децембра и да се главнина чете из Косатице и вод који се налазио у Дренови састану код школе у Бистрици и одатле крену у Гобате. Део чете из Косатице са командиром Велибором Љујићем стигао је у току ноћи у Бистрицу до Рајића кућа, док је вод са замеником командира Милосавом Стиковићем пошао од школе

из Дренове тек у зору 14. децембра. Он је пошао уз Битовик с намером да пређе у Бистрицу преко Добрих Страна.

Тога јутра су Италијани извршили напад на Врховни штаб, који се налазио на крају Горње Дренове. Једна јача италијанска колона пошла је из Пријепол>а на Сријетеж—Расно—Тепаје. У Расну су Италијани натерали Василија Пушоњића да их поведе у правцу Дренове. Василије је довео колону у Пилатовац до куће Хасана Шантића, а онда се изговорио да даље не познаје терен. Италијаки су узели Хасана Шантића и наредили му да их води до куће Петра Радаковића. Колону су приметили Рајко Нинчић и Петар Радаковић и одмах о томе обавестили чланове Врховног штаба. Тито је догледом установио да су то Италијани, па је наредио брзу евакуацију у правцу Нове Вароши. Италијани су убрзо стигли и отворили ватру из пушкомитраљеза и пушака, али су их ватром дочекали курири Врховног штаба и зауставили њихово наступање. Најближе партизанске јединице биле су III ужичка чета у Међугорју и Краљевачки баталлон у Косатици. Ужична чета је прва била обавештена о нападу Италијана на Врховни штаб и она је под командом Николе ЈБубичића похитала у правцу напада. Чета је срела чланове Врховног штаба, а друг Тито је издао усмено наређење да се Италијани потисну у правцу Пријепоља. Чета је ступила у борбу и спречила даље надирање Италијана, али није била у стању да спречи пљачку, паљевину и убиства која је непријатељ извршио у кућама где је боравио Врховни штаб.

Вод Милешевске чете који је ишао из Доње Дренове сусрео се на Добрим Странама са италијанском колоном која је била пошла из Доње Бистрице ради посудања и затварања пролаза преко Кукања и Међуторја. Непријатељска колона је приметила вод и извршила напад на њега, тако да је и он био принуђен да на Италијане отвори ватру из пушкомитраљеза и пушака. Не знајући да се у Дренови налази Врховни штаб, он је избегао борбу, изузев онолико колико је било неопходно да би се заштитио док не пређе преко Битовика. Из вода Милешевске чете погинуо је борац Абдурахман Пашановић. Чим је Велибор Љујић сазнао да је извршен напад на Врховни штаб у Дренови, он се одмах вратио из Бистрице са делом своје чете. Пошто је Врховни штаб био отишао у правцу Нове Вароши а III ужичка чета се повукла из Дренове, он је залосео положаје у Међугорју на старом путу Пријепол>е—Нова Варош. Милешевска чета је остала неколико дана на положају у Међугорју, затим је упућена на рушење пута Нова Варош—Бистрица, након чега је отишла у Гобате на извршење раније добивених задатака.

Италијани су опл»ачкали и спалили кућу Петра Радаковића, где је боравио Врховни штаб, и све околне куће, Милојице Радаковића, Михаила Кнежевића, Ђорђа Романдића и других. Том приликом су похватани Сретен Романдић, Јулка Радаковић, Славка Радаковић, Радован Петрић, Новица Петрић, Сретен Петрић, Драгољуб Несторовић, Драго Жугић и Мустафа Мустафић, које су Италијани постројили на њиви крај пута да их лострељају. На стре-
Јвање су били привели и водича Хасана Шантића. Са стре-
Јшшта су покушали да побегну кроз шуму Сретен Петрић, Хасан Шантић и Сретен Романдић. Романдић је убијен, а Петрић је иако рањен успео да побегне, као и Хасан Шантић, док су остали побијени.¹

После подне 14. децембра италијански војници су се **вратиЈш** у Пријеполје носећи са собом ошвачкане ствари сиромашних сељака овог брдовитог и шумовитог терена. Поводом овог, као и ранијих злочина италијанске војске у Бабинама, на Јабуци и у Црној Гори, Врховни штаб је 15. децембра упутио позив италијанским војницима. У њему је поред осталог писало:

„Паљење села између Пријепоља и Пљеваља, убијање читавих породица заједно са децом у тим селима **представЈва** страشان злочин који вас кал»а не само пред овим окупираним народом, већ и пред вашим властитим италијанским народом, који стеће под војничком чизмом Хитлера и његовог крвавог слуге Мусолинија. Даље, јуче 14 о. м. ви сте се поново дали натерати од ваших официра да попалите, опл»ачкате село Дренову и Врањак и да поубијате преко 10 мирних становника и деце. Но најгнусније злочинство које сте ви по наређењу извршили јесте убиство двеју младих жена, од којих је једна мајка близанаца које је родила пре 7 дана“.

Даље су се позивали италијански војници да одбијају наређења својих официра и окрену леђа злочинцима Хитлеру и Мусолинију. На крају им се предочило да су их наши борци **штедиЈш**, али да даља њихова недела неће моћи правдати. Позив је умножен на италијанском језику и растуран у градовима међу италијанским војницима.

Врховни штаб је наредио да 16. децембра батаљони који су билш одређени за Прву пролетерску бригаду, крену У правцу Рудог у две колоне. Шумадијски и Крагујевачки

¹ Јулка, жена Милојице Радаковића, је недељу дана пре тога била родила двојке. Деца су спасена и отац им је дао имена Слободанка и Слободан.

батаљон добили су задатак да пред зору 17. децембра успут нападну групу четника и нешто Италијана у Прибојској бањи и да их разоружају, јер су четници Захарија Милекића стално вршили испаде преко Кратова и Рутоша у правцу Радоиње, пресрегали и убијали партизанске курире и вршили ољачку и насиље у народу. Руководство ове колоне је успут обавештено од селџака да се у Прибојској бањи налазе 200 италијанских војника са бацачима и митраљезима и да четници држе положаје на истуреним и доминантним положајима. Због тога је колона заобишла Бању, спустила се у реку Увац, прешла на његову десну страну у Штрпце и одатле кренула преко Миоча у Рудо. Врховни штаб је замерио руководству колоне што је изменио његово наређење у вези са ослобођењем Прибојске бање. Зато је 21. децембра наредио Главном штабу НОП одреда за Санџак да Бању ослободи јединице које се налазе у нововарошком срезу. Тито је о томе писао и делегату Врховног штаба у Новој Вароши Ђиласу, напомињући да у Прибојској бањи има око 60 четника и исто толико Италијанских војника.²

Друга колона, у којој се налазио Краљевачки батаљон и Ужичка чета, пошла је из села Дренове на леву страну Лима и кретала се преко Тоца и Касидола у правцу Рудог. Са овом колоном су се кретали ЦК КПЈ и Врховни штаб. У међувремену су два црногорска батаљона, одређена за Прву хтродетерску бригаду, ослободила Миоче и Рудо, те је пут колони до Рудог био слободан. У Рудом су се 21. децембра састали свих пет батаљона. Врховни командант НОП одреда Југославије Тито извршио је смотру и формирао Прву протетерску народноослободилачку бригаду.

На левој страни Лима деловале су Бјелопољска партизанска чета, Пљеваљска партизанска чета, позадинске партизанске чете, као и један број јединица из Црногорског НОП одреда за операције у Оанџаку. Због тога је велики део територије био слободан и под контролом партизанских једгашца, изузев Пљевалџа, Бијелог Полџа и Пријепоља, где су се налазили италијански гарнизони, и села око ових градова и бродаревске и коморанске општине, у којима су се налазили четници и муслиманска милиција у служби окупатора.

Патроле Бјелопољске партизанске чете контролисале су терен све до прилаза Бијелом Пољу и нападале мање групе Италијана разоружавајући их. Једног дана су се Мухо Диздаревић, Милосав Зековић и Муниб Хадовић спустили до првих кућа у Бијелом Пољу. У једној кафаници нашли су неколико Италијана, од којих су двојица били са пуш-

* Врховни штаб је тада вршио припреме за ослобођење Прибоја, али до напада партизанских јединица на Прибој није дошло.

кама. Три борца Бјелопољске чете разоружала су Италијане и у своју чету однела две пушке, три бомбе и око 500 метака.

Италијани су покушавали да врше испаде у села која су контролисали партизани. Тако су са једном својом четом, са муслиманском милицијом и крилашима око 10. децембра изашли из Бијелог Поља и кренули према селу Церову. У претходници су се налазиле квислиншке формације — крилаши и муслиманска милиција. Један вод Бјелопољске партизанске чете и један позадински вод из села Бојишта су их напали, и натерали у бекство, гонећи их до близу Бијелог Поља. У тој борби непријатељ је имао доста мртвих и ранених. Убрзо после тога италијанске јединице у јачини од једног батаљона и крилаши под командом Радојице Оровића отишли су у село Ракоње и почели ПЈБачкање и паљење кућа. Паликуће су нашала два вода Бјелопољске партизанске чете и два позадинска партизанска вода из Бојишта и Церова. У тој борби, која је трајала више од једног часа, непријатељ је претрпео губитке. Сам командант крилаша Радојица Оровић је рањен. Италијани и крилаши су били присиљени да се повуку у Бијело Поље. Пошто на десној страни Лима није било партизанских снага, непријатељ је следећег дана пошао у Расово и Припчиће да попали партизанске куће. Једна мања италијанска јединица пошла је у село ЈБешницу да ПЈвачка и пали. Тамо ју је дочекао један позадински партизански вод под командом Ђуре Ракочевића. И та непријатељска јединица је била присиљена да се у нeredу повуче у Бијело Поље. Војници су успут бацали торбе пуне ствари опЈБачаних из сеоских кућа. Акције бјелопољских партизана против окупатора и његових квислиншких формација допринеле су да се знатно повећа број бораца.

ПљеваЈБСка партизанска чета је успут до Мељака, одржавала састанке и конференције по селима куда је стигла око 20. децембра. На територију пљеваљског среза дошле су три чете Дурмиторског партизанског одреда, Језерошаранска, Ускочка и Дробњачка. Ускочка чета је отишла на Камену Гору, Језерошаранска у рејон **Маоча**, а Дробњачка са 38 бораца на **МеЈБак**. На пограничну територију пљеваљског среза вршиле су усташке и четничке групе упаде из Босне ради говачке и убијања српског односно муслиманског становништва. Срески комитет КПЈ за **ШБеваЈБСки** срез настојао је да се споразуме са четницима из пограничног босанског терена о заједничкој борби против окупатора. Он је са тим задатком послао око 10. децембра групу партизана из **МеЈБака**, са Илијом Зечевићем на челу, у Челебиће. Зечевић се састао са поручником Чедом Јовановићем из

четничке групе Сергија Михаиловића. Тог пута није постигнут никакав споразум, јер су четници поставили услов да се упоредо против окупатора води борба и против муслимана, тврдећи да су сви муслимани усташе.

ФОРМИРАЊЕ ЦРНОГОРСКО-САНЦАЧКОГ ОДРЕДА, ЊЕГОВИ ЗАДАЦИ И ЗАДАЦИ ГЛАВНОГ ШТАБА ЗА САНЦАК

Имајући у виду развученост слободне територије у Санцаку коју су пресецали Лим и Увац и комуникације којима се служио окупатор, затим повезаност ове територије са слободном територијом у Црној Гори и источној Босни, као и водећи рачуна о ипото успешнијем извођењу Партизанских акција против окупатора, Врховни штаб НОП одреда Југославије, својом одлуком од 21. децембра 1941. године, формирао је Црногорско-санцачки НОП одред. Штаб одреда су сачињавали: командант Миле Перуничкић, заменик команданта Велимир Јакић, политички комесар Бошко Ђуричковић и заменик политичког комесара Јатош Ускоковић. Непго касније за наченика штаба одреда постављен је Велимир Терзић, а за саветника Никица Кнежевић.

Врховни штаб је о овој својој одлуци обавестио и главне штабове НОП одреда за Црну Гору и Санцак. Он је одредио и територијалну надлежност новоформираног одреда и Главног штаба за Санцак и поставио им одређене оперативне задатке. Њихова оперативна подручја простирала су се и ван граница Санцака. Оперативно подручје Главггг пглаба НОП одреда за Санцак обухватало је територију од Лима до Западне Мораве и Ибра, а оперативно подручје Црногорско-санцачког НОП одреда територију између Таре, Дрине и Лима, као и подручје Комског народно-ослободилачког партизанског одреда. Црногорско-санцачки НОП одред био је потчињен непосредно Врховном штабу и од њега је добијао оперативне задатке и наређења. Међутим, наређено му је да сарађује и координира рад са радом главних штабова за Санцак и Црну Гору и да стоји у тесној вези са Главним пглабом за Санцак, нарочито што се тиче дејства у лимској долини и Главним штабом за Црну Гору и Боку".

Крајем децембра на Коврен су стигли чланови штаба Црногорско-санцачког НОП одреда, осим Велимира Јакића. који се тада као секретар Среског комитета КПЈ за пл>еваљски срез налазио на територији среза, где је остао све до 10. јануара 1942. године. Седиште штаба новоформираног

одреда стално је било на Коврену, све до његовог расформирања. Врховни штаб је овом одреду поставио оперативне задатке. Према овим задацима требало је да поруши комуникације на своме подручју, „у првом реду оне које су важне за саобраћај непријатеља, као што су пут Пријепоље—Пљевља и пут Пријепоље—Бродарево—Бијело Поље—Беране—Андријевица—Матешево—Колашин, затим путеви Плжевља—Тара, Горажде—Пљевља—Рудо ради спречавања испада непријатељских моторизованих делова". Поред рушења путева, било је наређено да се на њима „постављају честе заседе, које ће непријатељу наносити што више губитака, и да се заплени што више оружја, муниције, опреме, хране". Затим да се погодним распоредом јединица блокирају све вароши на територији овог одреда „ради онемогућавања изласка непријатеља и да се тамо онемогући уношење животних намирница". Врховни штаб је наредио да се намирнице које су сељаци наменили за тржиште откупљују за потребе партизанских јединица. Даље је било наређено да треба онемогућити и ликвидирати четничке и крилашке оружане формације због тога што се оне налазе у служби окупатора и помажу га у борби против партизанских јединица. Врховни штаб је ставио у задатак народноослободилачким одборима на територији овог одреда да организују прикупљање намирница и за исхрану партизанских одреда у Црној Гори.

Врховни штаб је поклањао посебну пажњу политичком раду, нарочито међу муслиманима, који су на тој територији сачињавали велики проценат становништва, указујући на то да тај рад треба да допринесе бржем јачању лостојећих партизанских јединица и формирању нових. Он је указао и на важност проширивања политичког деловања на територији беранског и андријевачког среза, где су Ђорђе Лашић и Павле Ђуришић настојали да створе четничку базу, као и на територији чајничког среза ради спречавања вршења терора од стране четника из источне Босне над муслиманским становништвом.

Задаци које је Врховни штаб поставио Главном штабу НОП одреда за Санџак састојали су се у рушењу путева, мостова и пропуста на комуникацијама Пријепоље—Прибој и Нови Пазар—Сјеница, затим у вршењу ватрених демонстрација ради узнемиравања непријатеља, нарочито у Пријепољу и Бистрици. „За сада је ваш задатак да се полагамо стежу обручи око Бистрице и Пријепоља да би **присилили** непријатеља да напусти та места и да их ми силом заузмемо", речено је у наређењу Врховног штаба.

Од снага из Србије које су биле упућене у правцу Сјенице требало је према наређењу да се формирају два баталјона: Београдски и Таковски, чији је задатак био да

блокирају Сјеницу и спрече долазак непријатељских снага у то место и да врше извиђања у правцу Кладнице, Дуге Пољане и Бродарева. Даље је требало вршити извиђања у правцу Чајетине, Јабланице и Белих Брда, као и рушење свих мостова на реци Увцу.

Поред наређења о формирању батаљона и чета од бораца из Србије, Врховни штаб је издао наређење да се формира батаљон од Златарске и Милешевске чете, који ће дејствовати од манастира Милешева до Дреновске реке, с тим што би главнина чета у више мобилних група била на линији Падеш—Дубавица—Доња Дренова, а заседе и делови за демонстрације на путу у близини Пријепоља. Поред тога, требало је да батаљон сузбије непријатељске испаде из Пријепоља и да спречава вршење репресалија над Дреновом, Расном и Косатицом.

У наређењу је посебно било истакнуто да треба ликвидирати четничку групу у Прибојској бањи. За напад на Бању био је одређен 27. децембар. Да би се овај напад лакше извео, Врховни штаб је одлучио да тога дана увече једацице Прве пролетерске бригаде изврше демонстрациони притисак на Прибој. После заузимања Прибојске бање требало је да јединице изврше делимичну блокаду Прибоја и буду спремне за напад на варош који је био предвиђен између 29. и 31. децембра. На крају је дато упутство и наређење о сарадњи јединица под командом Главног штаба за Санџак са Црногорско-санџачким одредом.

С обзиром да је Врховни штаб одредио оперативно подручје Главном штабу за Санџак и да му је упутио наређење о распореду појединих јединица, као и дао упутство о њиховим борбеним задацима, излази да је Главни штаб за Санџак командовао свим јединицама које су се налазиле на десној страни Лима. Али поред Милована Ђиласа, делегата Врховног штаба, који се налазио у Новој Вароши, било је формирано и привремено војно руководство за операције на том подручју. У руководству су се налазили Петар Стамболић, Милинко Кушић, Војо Лековић и Владимир Кнежевић Волођа. Руководство није формирао Врховни штаб већ делегат Врховног штаба у споразуму са друговима из ПК КПЈ за Србију и Обласног комитета КПЈ за Санџак.

НАПАД НА СЈЕНИЦУ

После упућивања партизанских јединица у околину Сјенице, овамо су после 10. децембра пошли и Петар Стамболић, Владимир Кнежевић и Мирко Ђуковић. Делегат Врховног штаба је сматрао да Сјеницу треба или заузети

ИШ отуд повући тгартизанеке јединице и упутити их у Србију. Зато су Стамболић и Кнежевић онамо и били упућени да испитају могућност заузимања Сјенице. Сјеница је на комуникацији Нови Пазар—Пријепоље била најкраћа веза између италијанских снага у Пријепољу и немачких у Новом Пазару. Италијани су држали повремено мању посаду на Каћеву, а Немци су имали посаду у Дугој Пољани.

Управни одбор у Сјеници послао је половином децембра поруку „партизанском штабу“ у Лопиже са захтевом да партизанске јединице напусте територију сјеничког среза, јер ни муслимани ни Срби не желе да их окупатор окриви за сарадњу са партизанима и да због тога врши репресалије над становништвом. Поруку су догасили Милорад Јовановић и Џемо Гичевић. Са овом двојницом разговарано је о ситуацији у Сјеници и о расположењу народа. До тада се раполагало контрадикторним вестима о ситуацији у Сјеници. Према једнима је број наоружаних људи био мали, а према другима знатан. Према једним вестима испадало је да **мусЈШмани** хоће споразум са партизанима, а, према другим да неће. Оцена Милорада Јовановића као присталице народноослободилачке борбе била је да становништво Сјенице у већини гаји симпатије према партизанима, нарочито омладина. Муслимани се плаше доласка недићеваца и четника, зато су и њихове симпатије на страни партизана. Он је, међутим, нагласио да сјенички одбор не жели долазак партизана, већ жели да остане као власт под заштитом окупатора.

На основу тог разговора одлучено је да се предложи управном одбору да прими партизанску делегацију на разговор. Предлог је упућен то доносиоцима поруке Милораду Јовановићу и Џему Гичевићу. У међувремену је поручено да из Нове Вароши дођу Даут Мусић, Страјо Борисављевић и Мишо Томић. После два дана Милорад Јовановић и Џемо Гичевић су **донеЈти** потврдан одговор од одбора из Сјенице, који пристаје да разговара са делегацијом партизана. Милорад Јовановић је овога пута изјавио да у Сјеници нема никаквих наоружаних снага, осим непгго милиције коју сачињавају муслимани и Срби из Сјенице који одржавају ред и ноћу дежурају у бункерима на Цети и Радишића брду, које су подигли Италијани.

После овог разговора Јовановић и Гичевић су се вратили у Сјеницу са поруком да ће делегација партизана стићи истог дана по подне. У делегацију су били одређени Даут Мусић, Јездимир Ловић, Страјо Борисављевић, Мишо Томић и Мирко Ђуковић. Пратњу делегације **сачињаваЈШ** су неколико курира. Пре поласка делегације у Сјеницу одржан је састанак на коме су присуствовали Петар Стамболић, Владимир Кнежевић Волођа, Ратко Софијанић, Предраг

Јефтић, Миладин Ивановић, Мирко Ћуковић, Даут Мусић и Јездимир Ловић. На састанку је одређен Мирко Ћуковић за шефа делегације, и стављено му је у задатак да одмах по уласку у Сјеницу, пошто процене колике су наоружане снаге, извести о томе оперативни штаб у Лопижама. Било је одлучено да ће одмах по доласку курира са извештајем партизанске јединице кренути у Сјеницу, уколико у извештају буде речено да нема оружаних снага. Рачунало се да ће у том случају партизанске јединице ући у Сјеницу већ око 22 часа.

Делегација је стигла у Сјеницу око 16 часова. На прилазима Сјеници није било наоружаних људи. Чим је делегација стигла у општину, дошли су Хасан Звиздић, Мехмед Ћесовић, тадашњи председник општине, и неколико Срба. Делегација је предложила домаћинима да се одржи конференција са већим бројем виђенијих људи, на што су они пристали. Даут Мусић, Јездимир Ловић и Мирко Ћуковић су сматрали, према ономе што су видели, да је ситуација повољна за улазак партизанских јединица у Сјеницу, па су у том смислу послали писмени извештај у Лопиже још пре почетка заказане конференције. У извештају је речено да се у Сјеници не налазе никакве наоружане снаге и да партизанске јединице могу ући без икаквог отпора. Даут Мусић је испратио курире до изласка из Сјенице и тамо им предао извештај. При растајуку им је рекао да ће Штаб бити поново обавештен после конференције и обављених разговора. Ово Даутово усмено саопштење дато куририма изазвало је забуну код другова у оперативном штабу. Они су разумели да треба сачекати други извештај делегације, па тек онда кренути са јединицама у Сјеницу.

На конференцију у Сјеници искупили су се сви виђенији муслимани и Срби. Поред њих је дошао и велики број омладинаца. Свечана огњгинска сала била је препуна. Многи који су желели да присуствују овом састанку, а нису могли да уђу, стојали су у ходнику и у приземљу. Конференцију је отворио председник општине Ћесовић и врло кратко известио зашто је партизанска делегација дошла. Делегати су говорили о циљевима народноослободилачке борбе, подвлачећи да је у борби против окупатора место и Срба и муслимана да заједно буду у редовима оних који се боре за ослобођење. Излагања су праћена аплаузом већине присутних. Након тога се Хасан Звиздић повукао У Другу собу са још десетак старијих људи ради договора. Када су се вратили у салу, Хасан Звиздић је поставио делегацији следеће питање: „Можете ли нам ви гарантовати да окупатор неће више отерати партизане одавде?" На ово питање му је одговорено да се такве гаран-

ције не могу дати и да у рату не може бити само наступање без одступања и привременог губљења појединих делова територије. Тада је он рекао да се одбор не би могао сагласити да партизани уђу у Сјеницу, јер се Италијани са тенковима налазе на пола сата од Сјенице, и показао руком према Каћеву, а Немци, такође са тенковима у Дугој Пољани. „Ви се не можете одржати у Сјеници, а ми нећемо да наш живаљ страда“. Истакао је даље да они партизани неће нападати, али моли да се партизанске јединице повуку од Сјенице. Рекао је да има 5.000 људи под оружјем у Кладници, Раждогини, Долићима и другим селима да их може брзо окупити и да ће се одупрети сваком покушају партизана да уђу у Сјеницу, а исто тако неће ни четницима дозволити улазак. На ове речи Хасана Звиздића омладина је гласно протествовала вичући: „Доле окупатор, живели партизани!“ Због ових протеста шири састањак је завршен. Након тога су делегати са ужим кругом виђенијих људи из Сјенице још разговарали скоро до пола ноћи. Тада су детаљно изнесени разлози зашто они не пристају да партизани уђу у Сјеницу. Хасан Звиздић је тврдио да би на партизане нападе не само окупаторске трупе него и четници и сви муслимани у срезу би страдали. За време тих разговора тројица делегата су са нестрпљењем очекивала улазак партизанских јединица у Сјеницу, а друтови из оперативног штаба у Лопижама такође су са нестрпљењем очекивали други извештај делегата, као што је усмено по куририма поручио Даут Мусић.

После одласка на спавање, целу ноћ су Даут Мусић, Јездимир Ловић и Мирко Ћуковић очекивали партизанске јединице и били забринути. Када је већ и зора сванула и била изгубљена свака нада у долазак партизанских јединица, делегати су поверовали да је курире успут неко похватао пре него што су успели да стигну до првих партизанских јединица. Тек када се делегација сутрадан око подне вратила из Сјенице, разјашњена је забуна.

Хасан Звиздић је партизанску делегацију испратио из Сјенице до Увца и при растанку поново апеловао на њих да партизани не нападају на Сјеницу, већ нека напусте целу територију сјеничког среза. Још једном је истакао како има 5.000 наоружаних људи. Оперативни штаб у Лопижама је приговорио делегатима због забуне коју су направили писмени извештај и усмена порука, што је довело да партизани не уђу према плану у Сјеницу. Делегати су приговорили што није поступљено према писменом извештају, а Даут Мусић је тврдио да није послао усмену поруку да Штаб треба да чека други извештај па тек онда да партизанске јединице крену на Сјеницу. Делегатима је било упућено питање шта сада мисле о евентуалном нападу на

Сјеницу. Одговор је био неодређен, само је истакнуто да је пропуштена изванредно повољна прилика за то. Команданти батаљона су били склони да се не врши напад на Сјеницу. О свему ~~ОЕОме~~ био је послат писмеки извештај делегату Врховног штаба у Нову Варош.

Након два дана из Сјенице је послат Милорад Јовановић у Лопиже са захтевом управног одбора да се партизанске јединице повуку са територије сјеничког среза. Јовановић је изјавио да у Сјеници још увек нема других наоружаних снага изузев сјеничке милиције, али се говори да је Хасан Звиздић одржао састанак са првацима из околних муслиманских села, и договорио се са њима да одмах сви људи пођу са оружјем према Сјеници да је бране од ма чијег напада, ако буде потребно. Јовановић је тврдио да се може удесити да приликом напада партизана на Сјеницу у бункеру на Пети буду напредни омладинци, који неће отворити ватру из бункера, те ће га партизани моћи заузети без борбе. Тражио је да му се каже дан и час напада, али то није учињено из бојазни да неће бити конспиративан.

Цео дан 21. децембра вршене су пригрене за напад који је требало да почне 22. децембра у 4,30 часова. План напада је израђен на састанку командаката и политичких комесара батаљона, којим су руководили Петар Стамболић и Владимир Кнежевић Волођа. Неаш другови из штабова батаљова и даље су остали при ранијем мишљењу да није погодан моменат за напад на Сјеницу нарочито с обзиром на то да се са три стране налазе муслиманска села у којима претежан утицај има Хасан Звиздић, а српска села нису сигурна због активности четника у њима; у неким има организованих наоружаних четничких група.

У нападу на Сјеницу учествовала су три батаљона: комбиновани Санџачко-моравички, Таховски и Београдски батаљон. Санџачко-моравички батаљон је добио задатак да од села Чедова изврши напад са источне стране и упадне у центар града, одакле ће дејствовати према периферији. Таховски батаљон да наступа од Чедова у правцу Пете, да на Пети заузме бункер, продужи у варош и лево садејствује снагама комбинованог батаљона. Београдски батаљон је имао задатак да наступи са јута и запада, да прво заузме бункер на Радишића брду, а затим продужи у варош. Овом батаљону је био додат минобацач, и са њим су се кретали Петар Стамболић и Владимир Кнежевић Волођа.

Комбиновани Санџачко-моравички батаљон је ушао у Сјеницу без икаквог отпора. Прибојска и Сјеничка чета су стигле у центар вароши, заузеле зграду бивше жандармеријске станице, продужиле и запоселе доминатни шанац „Град“, и на раскрсницама улица поставиле по један пушкомитраљез. У целој тој акцији борци нису истгалили

ниједан метак. Моравичка чета је на прилазу у варош на муслиманском гробљу разоружала 12 наоружаних милицајаца такође без борбе. Варош је уствари заузета без борбе.

Таковски батаљон при наступању такође није наилазио ни на какав отпор непријатеља све док није стигао око 200 метара испред бункера на Пети, када им је водич скренуо пажњу да се налазе пред бункером. Стражар крај бункера је алармирао малобројну посаду у њему. Командир чете се није снашао и уместо да чета изврши јуриш на бункер, она је застала, а борци су извикивали пароле братству и јединству Срба и муслимана. У томе је изгубљено драгоцено време, јер ни милицајци из бункера нису могли одмах да дејствују ефикасно, пошто је омладинац Драган Трипковић бацио у сламу један део пушкомитраљеза. И док су борци Љубићке чете извикивали пароле, милицајци су пронашли део пушкомитраљеза и отворили брзу ватру на њих. Тако је чета све до повлачења била прикована на брисаном простору у дубоком снегу и трпела губитке. Том приликом је рањен командант батаљона Предраг Јефтић.

Београдски батаљон није на време ни пошао у правцу који му је био одређен. Он се задржао расправљајући ко ће руководити минобацачем, а успут се закашњење још повећало због слабих водича. Кад је код бункера на Пети отпочела борба, батаљон је од Увца убрзао покрет без водича и успео да се попне на Радишића брдо, где је на брзину заузео борбени поредак. Непријатељ га је, међутим, дочекао спреман и на њега огворио ватру још пре него што је успео да се развије за борбу. Тада је издато наређење за дејство минобацачем. Али минобацачем се невешто руковало и прва испаљена мина је пала око 200 метара даље од бацача. Послуга минобацача се уплашила и почела да бежи према Увцу. Минобацач је спасен захваљујући Владимиру Кнежевићу и Петру Стамболићу.

Чим се чула прва пушчана и пушкомитраљеска ватра око Сјенице, из околних муслиманских села похитале су у правцу вароши групе наоружаних људи. Прва група од око 100 наоружаних сељака долазила је са источне стране. Њу је дочекао део Моравичке чете, са командантом батаљона Ратком Софијанићем, и после краће борбе је одбио. Убрзо се појавила и друга непријатељска колона од села Медаре, под командом Џема Коничанина. Ова група је на позив Хасана Звиздића ститла два дана раније као помоћ са Пештера из нгавичког среза. Моравичка чета је и ову колону **присилила** да скрене у правцу Хаџића Махале и Радишића брда, где се налазио Београдски батаљон. Колона је продужила у томе правцу хада је видела да се још држи одбрана шанца на Радишића брду и да сузбија јединице Београдског батаљона.

Ситуација у Таковском и у Београдском батаљону је око 8 часова била све тежа а губици све већи. Нова појачања наоружаних сељака из околних села и даље су пристизала. Ова два батаљона нису уопште била у вези са јединицама Санџачко-моравичког батаљона, које су биле завладале градом и једним делом снага штитиле прилаз Сјеници из правца Дуге Полане, а другим делом дејствовале према спољним утврђењима—Пети и Радишића брду. Нешто после 8 часова Београдски батаљон је одступио у приличном нeredу, а за њим и Таковски. Тако је Санџачко-моравички батаљон, који до тада није имао жртава, био са свих страна изложен нападима деблокираних непријатељских снага и почео је трпети велике губитке у погинулим, рањеним и заробљеним борцима.

Београдски батаљон се повлачио преко Увца према Бабињачи и даље ка Доњим Лопижама. Ово је покушао да искористи хоџа Сулејман Пачариз и да батаљону онемогући одступање, али су га омели четници под командом Слободана Киковића са Бабињаче. Четници су покушали да разоружају партизане и тек онда да им дозволе прелаз преко Бабињаче у правцу Доњих Лопижа. Таковски батаљон се повлачио преко села Чедова на Марино брдо и Маљевине, такође у правцу Доњих Лопижа.

Када су се све непријатељске снаге окренуле против Санџачко-моравичког батаљона и он био приморан да се повлачи из Сјенице на север, нападан је и из кућа. Од сјеничана су се били придружили партизанима Ахмет Абдагић и Шако Брничанин. Ахмет Абдагић је погинуо при покушају да из обруча извуче четири болничарке из Санџачко-моравичког батаљона и са њима одступи из Сјенице. Шако Брничанин се показао што је приступио партизанима, па се придружио једној групи наоружаних муслимана и довео их у кућу где су се налазиле поменуте болничарке. Он је пуцао у уста Вери Матић и убио је, а ранио је у руку Јустину Вивот. Караулци браћа Вехбо и Решо Хашимовић покушавали су да из Сјенице изведу борце комбинованог батаљона у правцу Увца, али је било тешко проћи. Велики снег је успоравао кретање бораца, а пушкомитраљежи су се заледили и нису могли да дејствују. Непријатељ је наладао, те је постојала опасност да цео батаљон изгине или буде заробљен. Након великих капора остаци батаљона су се повукли према селу Вапи, а затим преко Чедова у Доње Лопиже.

Приликом неуспелог напада на Сјеницу партизанске јединице су претрпеле велике губитке: 52 погинула и 18 заробљених. Међу заробљенима су се налазили и тешко рањени Богољуб Божовић Амица и Хилмија Хасанагић.

Узроци неуспеха напада на Сјеницу нису лежали у јачини непријатељских снага у вароши. Његове снаге нала-

зиле су се углавном изван Сјенице, у околним селима. Главни узрок неуспеха био је невешто руковођење нападом, као и несналажљивост командног **особља** појединих јединица и њихова слаба борбеност приликом напада. Пре свега, није био одређен штаб који ће руководити операцијом, затим у обзир су биле узете само противничке снаге у Сјеници на основу чега је разрађен план о његовој брзој ликвидацији и заузимању вароши на препад. То је остварио само Сашдачко-моравички батаљон упадом у центар града, и дејством ка периферији са леђа одбране. О дужем држању положаја од стране одбране није се ни претпостављало, приликом разраде планова за напад, зато није ни било предвиђено шта и како поступити у таквом случају. Такође нису биле узете у обзир евентуалне снаге противника по селима око Сјенице, иако се раполагало подацима о томе. У току напада кије функционисала веза између батаљона, нити садејство у ликвидирању појединих пунктова одбране. Зато се и могло десити да су Београдски и Таковски батаљон повучени а није се водило рачуна шта је са трећим батаљоном и у каквом се положају налази. Поред поменутих пропуста, у том случају дошла је очито до изражаја и слаба борбеност једног дела партизанских снага.

После неуспелог напада на Сјеницу све јединице су повучене у правцу Нове Вароши, одакле је Београдски батаљон убрзо упућен у састав Прве пролетерске бригаде а Таковски батаљон и Моравичка чета су остали у близини Нове Вароши. Сандачко-моравички батаљон није више могао да постоји у дотадашњем саставу јер је већина бораца из Прибојске и Сјеничке чете изгинула или била заробљена. Преостале групе из ове две чете упућене су у састав Златарске и Милешевске чете. Моравичка чета је упућена у село Амзиће, одакле је контролисала Увац узводно од Кокиног Брода до Павловића моста, спречавајући прелаз четника из Србије. Она је тамо остала све до 5. фебруара 1942. године.

Због напада на Сјеницу без одобрења, Врховни штаб је реаговао врло оштро. Друг Тито је делегату Врховног штаба у Новој Вароши Миловану Ђиласу у писму од 28. децембра, осудио напад на Сјеницу као политички неправилан и војнички сасвим слабо припремљен и изведен, констатујући да је резултат напада да смо заострили односе са **муслиманима** и дали велики број драгоцених жртава. Ранија наређења Врховног штаба нису дозвољавала да се врше припреме и изврши напад на Сјеницу, већ је било наређено да се спречи долазак у град окупаторских трупа из Пријепоља и Новог Пазара, или упад недићевско-четничких **формација** и да се организује интезиван политички рад, а нарочито међу муслиманским становништвом.

РЕОРГАНИЗАЦИЈА И АКЦИЈА ПАРТИЗАНСКИХ ЈЕДИНИЦА НА ДЕСНОЈ СТРАНИ ЈШМА

После неуспелог напада на Сјениду, у Новој Вароши је привремени Српско-санџачки штаб, заједно са делегатом Врховног штаба, приступио реорганизацији свих партизанских јединица у духу упутстава и наређења Врховног штаба од 21. децембра упућених Главном штабу НОП одреда за Санџак. Златарско-милешевски батаљон формиран је 24. децембра. У његов састав су ушле Златарска и Милешевска чета.

До формирања Златарско-милешевског батаљона Златарска чета се налазила у Новој Вароши као посадна јединица. Један њен вод био је у Сенингима. Она је упућена на комуникацију Пријепоље—Бистрица, где се још од раније налазио део Милешевске чете. Батаљон је добио задатак да се постави на линији Кукањ—Дренова—Пилатовац—Седобро, да одатле руши пут Пријепоље—Бистрица и да врши изненадне нападе на непријатеља на том путу, затим да мањим снагама из села Седобра контролише пут Пријепоље—Сјеница преко Бјелобаба. Батаљон је са успехом извршио постављене задатке. Његове акције до краја јануара 1942. године биле су врло честе. Оне су непријатељу причињавале велике тешкоће у обављању саобраћаја на путу Пријепоље—Прибој. Исто тако, батаљон је са успехом контролисао пут Пријепоље—Сјеница, онемогућавајући снабдевање италијанског гарнизона у Пријепољу и Пљевљима стоком, сувим месом, сиром и другим потребним намирницама. Делови Милешевске чете су запленили многе стоке, веће количине сувог меса, сјеничког сира и других намирница намењених окупатору, затим муницију и дуван намењен Сјеници. Да би спречили дејство партизанских акција, Италијани су из Пријепоља често покушавали испаде према положајима које је држао Златарско-милешевски батаљон. Али су ти испади увек били осујећени и непријатељ је враћен натраг. У веће борбе непријатељ се није упуштао.

У то време вршена је реорганизација партизанских јединица из Србије. До почетка јануара 1942. године формиране су и следеће партизанске јединице: Први ужички батаљон, са 180 бораца, Други ужички батаљон, са 200 бораца, Први чабански батаљон, са 150 бораца, Други шумадијски батаљон, са 190 бораца, Космајски бата-

¹ За команданта батаљона постављен је Владо Жугић, а нешто касније Предраг Власинић, за политичког комесара Велибор Љујић, а за заменика Гојко Друловић. За секретара Српског комитета КПЈ за нововарошки срез дошао је Мирко Ђуковић, на којој дужности је до тада био Гојко Друловић.

ЈБОН, са 130 бораца, Београдски батаљон, са око 150 бораца, и Посавско-тамнавска чета, са 50 бораца.

Други шумадијски **батаЈБон** је упућен на простор Челице—Гобате, а Космајски на простор села Орашца до ДругЈшћа поред Јима на комуникацији Бистрица—Прибој. Оба ова батаљона добила су задатак да очисте терен од четничких група у циљу припрема за ослобођење Прибојске бање. На целом овом простору ухваћено је свега 7 четника — сеоских стражара који су разоружани. Поред тога, задатак ових батаљона је био да у смислу наређења Врховног пглаба **руше** пут Прибој—Бастрица и да врше изненадне нападе на делове окупаторских јединица. Посавска чета је упућена да неприметно постави заседе између Рутоша и Кратова, а Први чачански **батаЈБон** да пође од Радоиње преко села Рутоша у стрељачком строју како би натерао четнике на заседе Посавске **чете**. Ова акција је била брзо извршена, јачих четничких снага није било. Акције чишћења од 24. децембра биле су предузете из Радоиње и у правцу села Сеништа и из Кокиног Брода у правцу Бурађе и Негбине. Али ни на том терену није било јачих непријатељских снага. Разоружана је свега једна сеоска стража од 7 људи, један жандарм и један бивши граничар су ухваћени, док је један жандарм погинуо у току чишћења терена. Остали мањи делови непријатељских снага су побегли у правцу ДрагЈшца—Борова Глава и Јасеново—Бела Река.

Космајски и Први чачански батаљон и једна чета Првог ужичког батаљона, под командом Владимира Кнежевића Волође, команданта Главног штаба за Санцак, **извршиЈш** су напад на Прибојску бању 27. децембра. Али четници и Италијани нису прихватили борбу, већ су се **повукЈш** из Бање у Прибој чим су их четничке патроле извесгиле да су партизанске јединице прошле село Кратово и да наступају у правцу Бање. Повлачење Италијана и четника штитила је италијанска **артиЈБерија**. Она је са Прибојске косе тукла терен којим су се кретале партизанске јединице. Тако је Бања ослобођена без борбе. У пелој овој ахцији партизанске јединице су похватале и разоружале око 30 четника, док партизани нису имали губитака.

После ослобођења Бање партизанске јединице су држале положаје према Прибоју, и то Први чачански батаљон од Бање према Прибоју, а Космајски је прешао Увац и посео село Штрпце. Први чачански **батаЈБон** је скоро сваког дана водио борбу против Италијана, као и против четника, под командом капетана Марјановића. Италијани су осетили да се врши блокирање Прибоја и припрема напад, зато су свакодневним испадима из вароши, заједно са четницима, узнемиривали и замарали партизанске јединице. Након седмодневних борби Чачакски батаљон се

вратио у село Радоињу. Италијани су јаким снагама напали 7. јануара Космајски батаљон у Штрпцима и приморали га да се повуче у правцу Белог Брда.

У међувремену вршене су припреме за одлазак партизанских јединица у Србију. За то се нарочито залагао делегат Врховног штаба у Новој Вароши Милован Ђилас. Он је лично писао другу Титу и затражио не само да се тамо пошаљу јединице и чланови Покрајинског комитета КПЈ за Србију, него да иде и неко од чланова ЦК КПЈ, сматрајући да се овим одуговлачењем пропушта повољна ситуација. Он је предложио да у Србију иде друг Александар Ранковић, евентуално и он. Врховни штаб је био добио поуздане вести да партизанске јединице воде борбу са Немцима и недићевцима од Добруна у правцу Ужица и да су одбациле Немце до села Биоске. Чак се говорило да су партизани запленили и два топа. Зато је Тито у свом писму од 22. децембра упућеном делегату Врховног штаба Миловану Ђиласу, дозвољавао да се у Србију шаљу јаче партизанске јединице, које ће очистити терен од непријатеља. Требало је да ове јединице утврде колике су непријатељске снаге и и да ли је могућ политички рад. Тито је у писму назначио и правце којима треба да крену јединице. Један правац је био од Кокиног Брода према Ариљу, други из Радоиње преко Драгилце у правцу Чајетине, а трећи од Белог Брда према Добруну, а одатле обема странама пруге ка Биоски. Лево крило јединица са подручја Таре требало је да ухвати везу са „партизанским јединицама које се налазе на сектору Пеца—Крупањ". У вези са одласком чланова ЦК КПЈ у Србију, друг Тито је одговорио да о томе још нема ни говора а „што се тиче чланова ПК, њихов одлазак мора бити у пуној мери осигуран, јер смо одвише тешке ударце добили у последње време у погледу кадрова, да бисмо могли и даље слати људе у неизвесност и необезбеђено".

Пошто је извршена реорганизација партизанских јединица из Србије, ане су упућене на одређене задатке. На тражење Врховног штаба да се у састав Прве пролетерске бригаде упути Космајски батаљон и Прва посавска чета, из Нове Вароши је уместо тражених јединица послат 6. јануара Београдски батаљон, пошто се Космајски батаљон налазио на Белом Брду, а морао је ићи преко Нове Вароши да отуд понесе новац за Врховни штаб. Да се не би губило време, делегат Врховног штаба, у договору са Главним штабом за Санцак и Милинком Кушићем и Петром Стамболићем, послао је Београдски батаљон, напомињући у писму Врховном штабу да је тај батаљон боље сређен него Космајски. Космајски батаљон, Посавско-тамнавска чета и Друга ужичка чета добиле су задатак да дејствују од

Белог Брда у травцу Биоске до комуникације Чајетина—Ужице и да чисте тај терен од непријатеља и руше пругу Вишеград—Ужице, пробијајући се на север и успостављајући везу са партизанским снагама у рејону Ваљева. Први ужички **батаљон**, који је 25. децембра био сменио део Златарске чете на простору Радоиња—Сеништа, добио је задатак да дејствује преко Драглице ка Боровој глави и Чајетини, допирући десно до села Љубиша. Део Другог ужичког батаљона је имао задатак да чисти терен од непријатеља у правцу Ојковица—Креково—Бјелуша—Висока. Чачански батаљон је добио задатак да дејствује у травцу Кокин Брод—Ариље и десно од тога правца. Други шумадијски батаљон и Моравичка чета из састава Другог ужичког батаљона задржани су у Санцаку као резерва ради обезбеђивања слободне територије између Увца и Лима. Ове јединице су биле распоређене на простору од Кокиног Брода по селима уз Увац: Амзићима, Виловима и Комаранима до изнад Павловића моста, где су остале све до 5. фебруара 1942. године.

Са партизанским јединицама које су биле упућене у Србију отишао је и један број комуниста из ужичког, чачанског и ваљевског среза ради политичког рада у народу. Ради руковођења и координирања акцијама ових јединица формиран је у Новој Вароши штаб, у који су ушли Петар Стамболић, Милинко Кушић, Љубиша Урошевић и Љубодрог Ђурић. Штаб се сместио у Кокином Броду. Због јаког отпора и противнапада непријатеља на партизанске јединице у Србији, пхтаб се са Кокиног Брода није ни кретао у правцу Србије. Он је ту остао до повлачења и губљења слободне територије између Увца и Лима фебруара 1942. године. Од србијанских партизанских јединица пробили су се у рејон Ваљева само Космајски батаљон, Посавско-тамнавска чета и Друта ужичка чета и више се нису враћали у Санцак. Међутим 1. и 2. ужички батаљон и 1. чачански **батаљон** нису могли даље да се пробију од огранака Златибора. Високи снежни намети спречавали су брзо кретање и маневрисање. Већ на простору Борова глава—Љубиш—Висока дочекале су их јаке недићевске формације, под командом капетана Глишића. Поред њих, у борбу против партизанских јединица ступили су и Немци. Тако су од 6. до 17. јануара три партизанска батаљона водила тешке свакодневне борбе против надмоћнијег и добро наоружаног **непријатеља**, а онда су били принуђени да се поново врате у Санцак. Они су заједно са 2. шумадијским батаљоном и Моравичком четом запосели леву страну Увца од границе прибојског среза у Брезнима до села Урсуле на граници сјеничког среза. Недићевске формације и четници Божа Ћосовића и Вука Калајитовића заатосели су села на десној страни Увца. Партизанске јединице са леве стране Увца

браниле су прелаз и онемогућавале им упад на слободну територију. О повратку ових батаљона у Сашдак Милован Ђилас у свом извештају Врховном штабу од 28. јануара навео је следеће:

„Ми смо према вашем задњем писму, које је одобравало наш предлог, упутили у Србију извесне снаге. Међутим, показало се да ове снаге уопште нису биле у стању да се пробију дубље од Палисада и Љубиша. Разлози за ово су многобројни. Пре свега физичко и морално стање људи је незадовољавајуће. Нарочито физичко, огроман број болесних... затим оштра зима и велики снегови онемогућавају ма какво кретање с пртине.

Тако се догодило да су после променљиве среће у борби без много губитака — наихи прешли опет на ову страну Увца, а непријатељ посео положаје од Сенинга до Дебеље и Божетића. То су недићевци и четници (Јаворац). Они су припремали напад на Нову Варош, али се још нису одважили”.

На слободној територији између Увца и ЈГима, поред већ Негбина, Бурађа—Ојковица—Василићи—Дебеља налазили су се од 17. јануара недићевски Пожешки и Ужички одред српске оружане силе, ојачани Златиборским четничким одредом. У Буковику и у српским селима поред Увца северно од Сјенице налазили су се четници Божа Ћосовића, Вука Калајитовића, Ђура „Смедеревца” и Слободана Кико-вића. У Сјеници и околним селима налазила се муслиманска милиција под командом Ђамила Прашовића. У долини Лима од Бродарева до Прибоја налазиле су се италијанске јединице из дивизије „Пустерија”.

На слободној територији између Увца и Лима, поред већ поменутих партизанских јединица, деловала је и Омладинска златарска чета која је била формирана 16. јануара. Она је спречавала упаде четника Захарија Милекића у село Рутосе. Позадинске партизанске јединице су деловале у Дрмановићима и Комаранима, по једна десетина, у Радоњи и Радијевићима, по једна чета, док је у Бистрици и Дражевићима постојао позадински партизански батаљон под командом Слободана Никачевића. Овај батаљон је држао положаје према италијанској посади која се налазила у Доњој Бистрици и прикривене заседе на путу Нова Варош—Бистрица.

РАЗВОЈ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКЕ БОРБЕ НА ЛЕВОЈ СТРАНИ РЕКЕ ЛИМА

После формирања Црногорско-санџачког одреда, штаб одреда је успоставио везу са јединицама на територији Санџака које су биле ушле у састав новоформираног одреда: са Зетским комбинованим батаљоном, који се тада налазио на простору села Камене Горе и Обарда, Бјелопољском четом и Пљеваљском четом. Да би успоставио везу са Комским партизанским одредом, који је такође улазио у састав Црногорско-санџачког одреда, политички комесар штаба Бошко Ђуричковић отишао је у село Морачу, где се налазио штаб Комског одреда. Он је тамо стигао 4. јануара, а Италијани су напустили Колашин, Матешево и Лијеву Ријеку ноћу између 4. и 5. јануара. Сутрадан су јединице Комског одреда ушле у Колашин. Бошко Ђуричковић је у име Штаба Црногорско-санџачког НОП одреда поставио штабу Комског одреда задатак да ликвидира крилашке и четничке формације ка територији коју је окулатор напустио. Али Комски одред није био у стању да на поменутом терену сам ликвидира четничке формације, јер су оне под окриљем окупатора већ биле организоване, ојачале и добро наоружане.

Територија бјелопољског среза је у децембру 1941. године углавном била слободна и под контролом партизана, изузев Бијелог Поља, у коме се налазио италијански гарнизон, и његове најближе околине и неких претежно муслиманских села, где су биле квислиншке формације крилаша и мусЈпшанске милиције. Четника на територији овога среза такорећи није ни било, иако је малобројна српска реакција из Бијелог Поља радила да се организују ове формације. На томе су радили и организатори четника из беранског, андријевачког и колашинског среза, нарочито после постављања Ђорђа Лашића, генералштабног мајора бивше југословенске војске, за команданта четничких одреда југословенске војске у отаџбини за Црну Гору и капетана Павла Ђуришића за команданта лимских четничких одреда, као и инструкција Драже Михаиловића од 20. децембра 1941. године. Дража Михаиловић је у инструкцијама најпре истакао циљ четничке борбе, стварање велике Југославије и у њој велике Србије, етнички чисте, у границама Србије, Црне Горе, Босне, Херцеговине, Срема, Баната и Бачке. Затим је предвидео чишћење државне територије од свих народних мањина и ненационалних елемената. Успостављање непосредне границе између Србије и Црне Горе Михаиловић је плакирао да спроведе ка тај начин што би Санџак очистио од муслимана. Поред тога, он је у тим инструкцијама нагласио да треба и Босну очистити од

Хрвата и муслимана. Дража Михаиловић је дао упутства Ђорђу Лашићу и Павлу Ђуришићу како да „у даном тренутку“ употребе четкичке одреде у Црној Гори. Поред осталог, требало је у том даном тренутку:

„Једним делом снате дејствовати ка долине Лима правцем Бијело Поље—Сјеница — са задатком да се очисти Пештер од муслиманског и арнаутског живља ...;

делом снага дејствовати лравцем преко Чакора ка Метохији са задатком да се на том правцу очисти територија од арнаута, као и да се пресретну они који ће бити прогоњени из Пештера — Санџака ...”

На основу тога што су постали команданти и ка основу добијених инструкција, Ђорђе Лашић и Павле Ђуришић су сматрали територију Санџака на левој страни Лима својим подручјем, зато су и настојали да што пре створе четничке формације у суседном бјелопољском срезу. Павле Ђуришић је био сместио свој штаб у основну школу села Заостра, у близини комуникације Беране—Бијело Поље. Он је већ 9. јануара издао мобилизациону наредбу, којом је позвао на зборно место у село Заостро све бивше активне подофицире, жандарме, граничаре и финанси. Њима је било наређено да са собом понесу оружје и муницију, порцију и кашику, покривач и сламарицу. На крају је наглашено да ће се против оних који се не одазову позиву предузети „потребне законске мере“. Ђуришић је одмах стварао регуларну четничку војску за борбу против народно-ослободилачких партизанских јединица. Он је отворено позивао у борбу против комуниста и за њихово уништење. Тако је село Заостро постало стециппге реакционарних издајничких елемената из беранског, андријевачког, колашинског и делимично бјелопољског среза. Павле Ђуришић је формирао Лимски четнички одред, затим Штаб Лимско-санџачких четничких одреда.

Крајем децембра 1941. године и почетком јануара 1942. године једна група официра и подофицира бивше југословенске војске из колашинског и бјелопољског среза, на челу са капетаном Јовом Мишнићем, пошла је за Србију ради ступања у везу са Дражом Михаиловићем и добијања инструкција за рад. Павинопол>ски партизани су разоружали ову групу и предали је војном суду одреда, који их је осудио због издаје народа и сарадње са окупатором. Ономогућавањем овој групи да ради ка окупљању људи у четнике још више је успорено њихово организовање у војне формације на територији бјелоггољског среза. Димитрије Булатовић, Филип Хајдуковић, Милан Радовић, Живко Ан-

Ђелић и друти нису могли као политичке личности да замене официре и подофицире у командовању четничким формацијама. У бјелопољском срезу до краја децембра биле су створене само групе четничких симпатизера у Бијелом Пољу и неким селима ближим граду. Ове групе су још увек биле само пасивни симпатизери.

Окупаторске власти у Бијелом Пољу покушавале су уз помоћ домаћих сарадника да организују и атентате на истакнуте личности из народноослободилачког покрета. Тако је на један партизански збор у Шаховићима био послат Малиша Радовић из села Јабучна да убије Мила Перуничу, команданта штаба Црногорско-санџачког одреда. Поред тога, на тим зборовима покушано је, после неуспелог напада на Пљевља, протурање резолуције у којој се тражило распуштање партизанских одреда, ненападање на Ита-Јујане и недозвољавање партизанима из других срезова да долазе на територију бјелопољског среза. Окупатор је слао авионе да бомбардују места у којима су заказивани народни зборови.

После формирања Првог бјелопољског партизанског батаљона у другој половини децембра, с обзиром на све већи прилив бораца са села у позадинске партизанске јединице, организација Комунистичке партије бјелопољског среза одлучила је да се формира Бјелопољски партизански одред.¹ У састав Бјелопољског партизанског одреда, поред Првог батаљона, ушла су још и четири позадинска партизанска батаљона, која су формирана одмах после успостављања штаба одреда. У Мојковцу је формиран Мојковачки позадински партизански батаљон² затим је формиран и Прошћенско-мојковачки позадински партизански батаљон.³ У Прошћењу је 1. јануара 1942. године одржан збор, са кога је упућена резолуција Главном штабу НОП одреда за Санџак. У резолуцији се изјављује да ће се у Прошћењу „извршити организација за општи национални устанак“, да је формирана чета са командиром Вукосавом Медојевићем, која признаје само Главни штаб за Санџак за своју вишу команду. Резолуцију је потписало 86 људи из тог села. Формирани су и Шаховићи и Павинопољски позадински партизански батаљони. Тако је почетком јануара у бјело-

¹ За команданта одреда дошао је Саво Дрљевић, а за политичког комесара Томаш Жижић. За команданта Првог батаљона изабран је Милован Јелић, а за политичког комесара Лале Вуксановић.

² Командант батаљона био је Љубо Бакоч, а политички комесар Драгоје Кујовић.

³ Командант батаљона био је Томо Смолвић, а политички комесар Вукосав Бошковић.

пољском срезу велики број људи ступио у редове партизанских јединица.

Позадинске партизанске јединице овога среза, заједно са својим Првим ударним батаљоном извршиле су низ успешних акција против окупатора и домаћих издајника. Штаб Црногорско-санџачког НОП одреда одлучио је да се појачају акције против окупатора у бјелополском срезу. Ради успешнијег извођења акција у бјелополски срез је дошао и ударни батаљон „Алекса Ђилас“ из колашинског среза. Одлучено је да се прво поруши мост на Лиму у Рибаревини, чиме би се прекинуо саобраћај између Берана и Бијелог Поља. Да би се могло извести рушење моста у Рибаревини, требало је разоружати мање четничке групе у Равној Реци. Разоружавање је извршено 12. јануара 1942. године. У акцији је учествовао Први ударни бјелополски батаљон, Мојковачки и Павинополски позадински партизански батаљон, као и Ударни батаљон „Алекса Ђилас“. Разоружавање је извршено без тешкоћа.

Поред акције разоружавања четничких група у Равној Реци, истог дана је извршен и напад на крилаше и четнике који су обезбеђивали мост у Рибаревини. У овој акцији партизани су разбили посаду од 130 наоружаних људи. Крилаши и четници су имали 7 мртвих, 3 рањена и 20 заробљених. Партизани су имали два рањена борца. Када је растерана крилашко-четничка посада, почело је рушење моста. Са рушењем је ишло тешко, а време је пролазило. О акцији рушења моста било је јављено Италијанима у Беране, па су они отуд камионима поебацили јаче снаге у правцу Рибаревине. Партизани су морали прекинути рушење моста и окренути се против колоне од 14 камиона који су били пуни италијанских војника. Између партизанских јединица и Италијана развила се борба. Након неколико часова борбе, партизанске јединице су се повукле, а Италијани су успели да се пробију у Бијело Поље. Захваљујући недовољном искуству командног особља неких партизанских јединица у руковођењу борбом, Италијани су успели да потисну партизане и својим продором у Бијело Поље знатно ојачају тамошњи гарнизон. Крилаши и четници су делом побегли Италијанима у Бијело Поље, а делом у четнички логор Павла Ђуришића у Заостру.

Сутрадан 13. јануара Италијани су из Бијелог Поља предузели акцију да одбаце партизанске јединице из ближе околине Бијелог Поља и са комуникације Бијело Поље — Беране. У овој акцији учествовало је више стотина италијанских војника и официра и крилаши и муслиманска милиција. Непријатељ је наступао у колонама у два правца, преко села Ракоња и Церовске косе премп Бандери и од

Раконџа у правцу села Црнионице. Партизанске јединице су прихватиле борбу, која је трајала од 9 часова до мрака. Партизани су цео дан давали снажан отпор и задржали напредовање надмоћнијег и добро наоружаног непријатеља. Пред мрак Љубо Бакоч, командант Мојковачког позадинског батаљона, зашао је са једном четом у позадину непријатељској колони која је била извршила напад на село Црнионицу. Збуњен изненадним нападом с леђа, непријатељ је почео нагло да се повлачи у неред. Ово повлачење је штитила непријатељска артиљерија, која је брзом ватром ометала гоњење разбијених колона. Попшуо је један партизан, а двојица су рањена, док су непријатељски губици били знатно већи. Партизани су запленили један лаки бацач, један пушкомитраљез, десетак пушака и извесну количину муниције. У тој борби се нарочито истакла у јуришима Бојиштанска чета. У јуришу је тешко рањен и командир чете Милорад Шћепановић, који је након неколико дана подлегао ранама.

Партизанске јединице су ноћу између 13. и 14. јануара поново предузеле да поруше мост у Рибаревини. У акцији рушења моста овога пута учествовао је Први ударни бјелопољски батаљон, Ударни батаљон „Алекса Ђилас“ и Мојковачки и Павинопољски позадински партизански батаљон. Било је минус двадесет степени и рушење је вршено под врло тешким околностима. Најпре су гтањени дрвени стубови, што је ишло тешко, затим су са обе стране пилама сечене греде, те је срушено око 19 метара моста изнад воде након четири сата напорног рада и поред повремених дејства италијанске артиљерије у гравцу моста. Тако је партизанима успело да у четвртој акцији поруше добар део моста, који није био оправљен све до краја 1942. године. Да би могли обављати саобраћај између Берана и Бијелог Поља, Италијани су направили пут од Рибаревине до Бијелог Поља десном страном Лима. Због тога нго је ову комуникацију непријатељ стално користио, ни заседе на десној страни Лима од Пријепоља до Прибоја нису могле да постигну значајније успехе, јер је окупатор обављао саобраћај јачим снагама, опрезно и обезбеђујући бокове. Међутим, није му ништа друго ни преостало него да по сваку цену обезбеди саобраћај долином Лима или да напусти Прибој, Пријепоље и Бијело Поље. Партизанске снаге нису тада имале довољно техничких средстава и материјала да му онемогуће саобраћај том комуникацијом. Исто тако нису могле дуже да се одрже и прикривене заседе због врло оштрих мразева.

У смислу наређења Врховног штаба да се врши рушење комуникација и објеката на њима, штаб Црногорско-санџачког партизанског одреда наредио је партизанским

јединицама бјелопољског среза да поруше мост и тунел на путу Бијело Поље—Пријепоље код села Кања. Била је прибављена извесна количина експлозива и окупљено око 20 минера. У овој акцији учествовали су Мојковачки, Шаховићи и Павинопољски позадински батаљон, под командом начелника штаба Црногорско-санџачког одреда Велимира Терзића. Предузете су мере за обезбеђење од евентуалног напада окупаторских снага из Бијелог Поља и од муслиманске милиције из Бродарева и Коморана. Покушај рушења моста и тунела извршен је у другој половини јануара. Непријатељ није покушао да омете ову акцију, али због велике хладноће и недовољног искуства минера, као и због недостатка техничких средстава, мост није порушен. Тада је на пут набацано камење и јединице су се у зору повукле са комуникације. Температура је те ноћи била врло ниска, па су једном броју бораца премрзли прсти на рукама и ногама. За све време ових акција Прошћенско-мојковачки позадински батаљон држао је положаје у селу Пржишћима ради одбране од евентуалног напада четника Павла Ђуришића.

У другој половини децембра одржан је у Мељаку састанак Среског комитета КПЈ за пљеваљски срез, на коме је размотрена политичка и војна ситуација у срезу. Констатовано је да су услови у срезу повољни за даљи разнотак народноослободилачке борбе. На основу тога решено је да се активност партизанске организације усмери на мобилизацију нових бораца. Поред тога Срески комитет је оценио да се до тада слабо радило на omasовљењу партијске организације. Већ на томе састанку набројано је око 30 лица која су одмах могла бити примљена у редове чланова Комунистичке партије. Овај састанак је допринео знатном повећању броја чланова у партијској организацији пљеваљског среза и бржем развоју народноослободилачке борбе.

После првог покушаја у Челебићу да се дође до споразума са четницима о заједничким акцијама против окупатора, учињен је и други покушај око 25. децембра. У Челебиће су овога пута упућени Милован Пејановић и Душан Фундић да се састану са четничким командантом тога краја Сергијом Михаиловићем. Пошто Михаиловића нису нашли, разговарали су са поручником Зечевићем и подофициром Бојом Чворовићем. С њима је начелно постигнут споразум о заједничкој борби против окупатора, али се нису договорили о одређеним акцијама.⁴

⁴ Четници су том приликом настојали да задрже Душана Фундића код себе пошто је он био родом из Челебића. Сматрали су да би им он много помогао у том крају као син бившег председника општине

У међувремену је у Међваку одржан збор Мељачке територијалше партизанске чете. Користећи присуство чланова Месног комитета и Прве пљеваљске чете, команда Мељачке чете је желела да на овом збору реши проблем пријема муслимана у своју чету, чему се одупирала већина људства из чете. На збору су говорили Мишо Павићевић и Комнен Церовић. Тода је први пут отворено иступио против пријема муслимана у чету заменик командира чете Милутин Јеловац. За Јеловцем је пошла већина људи и изгласала га за новог командира чете. После неколико дана сазван је збор оних који су гласали за старог командира Мељачке чете. На збору је формирана нова партизанска чета. Ова чета је заједно са Првом пљеваљском учествовала у више акција. Чета са командиром Милутином Јеловцем није учествовала ни у каквим акцијама, па је у њој све више слабила дисциплина и јачао четнички дух. Муслимани су у оваквој ситуацији заузели пасиван став да се не би **замери** **III** ни једнима ни другима.

Четници из Челебића су покушавали да врше мобилизацију људи у своје редове на територији пљеваљског среза. Два дана после разговора партизанских гредставника Пејановића и Фундића са Зечевићем и Чворовићем, у коме је начелно постигнут споразум о заједничкој борби против окупатора, на територију пљеваљског среза је дошао поручник Јовановић са 12 четника и почео да врши мобилизацију људи. Међутим, њих је једна десетина партизана из Дробњачке чете спровела до Метаљке и пустила, упозоривши их да се више не враћају на територију пљеваљског среза.

Док се Прва швед>ска чета налазила у селу Нанге, а Дробњачка у Горњем Градцу, оне су организовале заседе четничким и усташким групама које су упадале на територију пљеваљског среза ради пљачке и убиства муслиманског и српског становништва. Тако је ухваћен, осуђен и јавно стрелан четник Стјепан Јефтић. Поред њега стрелан је и Спасоје Чепић из села Хоћевине у пљеваљском срезу. Након тога четници се нису усуђивали да пљачкају по муслиманским селима и врше убиства. Партизани су похватили и једну групу усташа која је вршила злочине. Они су такође осуђени и стрелани. Извршена је и конфискација Тахиру Диздару и Шао Шљуки, италијанским потказивачима. Већина конфискованих намирница послата је болници у Жабљаку. Поред тога, на том терену је разоружано око 40 људи који су прелазили у Босну и тамо пљачкали. Опљачкане ствари су км партизани одузимали.

Пљеваљски четници су искористили одсутност партизана па су изахшш до Бољанића. Чим су Прва пљеваљска и Дробњачка чета сазнали о овој акцији пљеваљских чет-

гогка, извршиле су покрет у правцу Бољанића. Четници су се, међутим, истог даиа по подне вратили натраг у Пљевља. Тада су Пљеваљска и Дробњачка чета обишле неколико села у пл>еваљском срезу. Након тога су 7. јануара обе чете дошле у Крушево. Тамо су дошли и Мићо Зорић и Будо Милићевић са повећом групом нових бораца из Левертаре, са Косанице и Глибаћа. У Крушеву јг одржан збор и формирана Друга пљеваљска чета⁵. Тако су у пљеваљском срезу биле две партизанске чете, невезане за одређени терен. Поред тога, формирано је на територијалном принципу неколико позадинских партизанских чета, које су све више употребљаване и у разним акцијама ван свог терена. У премћанској општини је у другој половини јануара формиран и позадински партизански батаљон.⁶ Батаљон је држао положаје на простору између реке Тотине и Потпећа, са задатком да спречава испаде Италијаша и четника из Пљеваља путем Пљевља—Жабљак. Нешто касније формиран је и Матурашки позадински батаљон.⁷ Почетком фебруара формиран је косанички позадински партизански батаљон.⁸ Овај батаљон је држао положаје на простору Зелено борје—Влаховићи—Краљева гора—Какмуџи, са задатком да омета саобраћај непријатеља на путу Пљевља—Жабљак и штити села од изненадних упада Италијана и четника. Из позадинских чета и батаљона узимани су борци за попуњавање постојећих покретних партизански јединица. Због њихове чешће употребе и ван њиховог терена и оне су постајале редовне покретне партизанске јединице.

После формирања Друге пљеваљске чете, она се заједно са Првом пљеваљском и Дробњачком задржала на простору Крушева и Какмуџа. одакле су делови ових чета слати и у села Љуће и Шумане, где су разоружавани сељаци који су се уписивали у четнике и примали италијанске пушке и муницију. Друга пљеваљска чета је средином јануара добила наређење да изврши покрет за Мељак. У Мељаку је 21. јануара добила наређење да крене преко планине Љубишње и села Бобова ка Челебићу и да га заузме. Чета је по врло хладном времену и по великом снегу стигла до Челебића 23. јануара и заузела га после краће борбе. Неколико домаћих четника предало се пар-

* За командира чете постављен је Ђорђије Перунички, а за политичког комесара Мишо Павићевић.

• Командант батаљона био је Урош Голубовић, а политички комесар Матија Војиновић.

⁷ Командант батаљона био је Бошко Остојић, заменик команданта Добрило Јовић, политички комесар Михаило Алетић и заменик Богдан Гледовић.

⁸ Командант је био Јоко Кнежевић, а политички комесар Јован Јовановић.

тизанима, док су остали побегли заједно са својим командантом Спасојем Дакићем. Партизани су са одбеглим четницима успоставили везу и вратили их у Челебиће; на крају се вратио и Спасоје Дакић. Како је Дакић наређивао да се изврши низ злочина према муслиманском становништву, а и сам их је извршавао, команда чете је хтела да га осуди. Пошто се радило на формирању челебићке партизанске чете, то су тамошњи партизани предложили да се ово остави за касније, док се народ политички не припреми и не схвати да сви муслимани нису усташе. У Челебићу је одржан збор коме су присуствовали и партизани и четници. На збору је говорио Мишо Павићевић позивајући народ у борбу против окупатора. На збору је говорио и Спасоје Дакић. Он је поновио свој став према муслиманима, називајући их усташама. Иначе је изјавио да је за борбу против окупатора, али и за борбу против муслимана. Чета је следећег дана добила наређење да изврши покрет према Бољанићима.

У међувремену Прва пљевалска и Дробњачка чета извршиле су акцију хватања војног четничког руководства из пљеваљског среза. Још половином децембра четници су по налогу Италијана организовали неку врсту збора виђенијих људи у Забрђу. Из Пљеваља су као представници полштичког четничког руководства дошли на ову конференцију Филип Војиновић и Милоје Миљинковић. Милинковић је пред одабраним виђекијим људима из пљеваљског среза говорио о „бандама“ које су нападе Италијане у Пљевљима, након чега су Италијани за одмазду попалили низ села и поубијали више људи. Он је даље хушкао окупљене људе против муслимана као главних непријатеља Срба. Позвао је на обрачун са партизанима, које је називао бандама. Посебно је истакао да сматра да је срећа за четнике што им Италијани дају оружје, којим прво треба да униште муслимане и партизане, па ће га тек онда окренути против окупатора.

На збор у Забрђу били су позвани и виђенији људи из Потпећа. Иницијативом комуниста у Потпећу је одржана претходна конференција, на којој је одлучено да се на збор у Забрђе пошаљу Радош Иљинчић и Машвоје Струњаш, с тим да се тамо изјасне против ступања у четнике. Радош Иљинчић је изјавио да треба оставити сељацима нека се слободно опредељују као што раде партизани. На то му је Милоје Милинковић одговорио да ће Италијани гарантовати имовину само онима који ступе у четнике, док ће онима који оду у партизане све бити попаљено.

После збора у Забрђу отпочела је шира акција за окупљање људи у четничке формације. Италијани су били издашни у давању оружја, хране и новца, а и у призна-

ван>у војводских титула. Тако је познати окупаторски слуга Ратко Ђуровић постао брезнички војвода, Петар Војиновић тарски војвода, Бошко Топаловић, родом из села Бушња бушњански војвода. Ове сеоске војводе су биле обавезне да окупе у четничку формацију одређени број људи. Главни организатори четника у пљеваљском срезу седели су у Пљевљима. Они су као политичке личности и неколико официра међу н>има припремали планове заједно са окупатором како да униште народноослободилачки покрет. Политичко квислиншко руководство у Пљевљима за команданте четничких формација које буду формиране одредило је официре и подофицире бивше југословенске војске, Петра Војиновића, Сава Дамјановића, Бора Митровића, Петра Јестровића и Добрила Јестровића.

Два дана после формирања Друге пљеваљске чете у селу Крушеву, Прва пљеваљска и Дробњачка чета извршиле су покрет преко Брвенице у Готовушу, затим преко Југова и Чемерна у село Адровиће. Око 15 дана су се ове две чете бавиле на терену Бабине—Шербетовац—Крњача. Имале су задатак да политички раде у народу и онемогуће организовање четника на том терену.

Половином јануара одређена група четничких команданата пошла је из Пљеваља по селима да врши мобилизацију људи у четничке формације. Када су стигли у село Крњачу, две партизанске чете су о томе обавештене, па су организовале њихово хватање. Изведени су пред партизански војни суд и суђено им је као издајницима народа и директним сарадницима окупатора. Осуђени су капетани Саво Дамјановић и Петар Војиновић, наредник Петар Јестровић и сељак Марко Гогић, док су капетан Боро Митровић и подофицир Добрило Јестровић пуштени.⁹

Ликвидацијом овог војничког четничког руководства намет је тежак ударац четничкој организацији у пљевљском срезу. Дуго после тога њени политички лидери нису могли да створе јаче оружане формације које би биле ефикасна помоћ окупатору у борби против партизанских јединица у том срезу и ван њега. Четничке формације које су биле створене могле су само да иду уз италијанске јединице као помоћ при пљачкању и паљењу партизанских домаћинства по селима. Прва пљеваљска чета у то време је у акцијама против четника претрпела тежак губитак. Борци — комунисти Вукоман Анђелић и Салко Алковић наишли су код села Отиловића на четничку заседу. Вукоман је рањен, а Алковић није хтео да га остави, па су их четници

• Бора Митровић је иако неколико дана поново ступио у четнике и до краја се борио против народноослободилачке војске, иако је на суђењу молио да буде пуштен како би ступио у партизанске редове и доказао своју оданост народноослободилачкој борби.

обојицу ухватшш, одвели у ПљевЈва и предали Италијанима, хоји су их касније стрељали.

Ноћу између 23. и 24. јануара Прва пл>еваљска и Дробњачка чета су предузеле акцију против четгопса хоји су се налазили у основној школи у Отиловићима. Али четници су бишш измакли када су партизани стигли до основне школе. Те ноћи је био велики мраз, те су око двадесеторици бораца премрзле ноге. Сутрадан после ове акције обе чете су извршиле покрет у правцу БоЈћанића и 26. јануара се тамо састале са Другом пљеваљском четом. Пошто су и Прва и Друга чета биле прикупиле већи број нових бораца, у Бољанићима је формирана и трећа пљеваљска чета.¹⁰ Тада су Ђорђеије Перуничих и Мишо Павићевић повучени из чете за рад у позадини.¹¹ Велимир Јаких је 27. јануара као члан штаба Црногореко-санџачког НОП одреда формирао Пљеваљски батаљон „1. децембар“. Штаб батаљона није наименован, него је њиме командовао сам Велимир Јаких.¹² Овај батаљон и Дробњачка чета, под командом Велимира Јакиха, извршили су покрет у правцу Чајнича. Они су имали задатак да ослободе Чајниче од четника хоји су тамо остали када су Италијани напустили варош. Чим су сазнали за настуттање партизана, четници су побегли са Металке, остављајући своје рањенике, хоји су допали рана приликом напада на село Побаће ради пљачкања и убијања мусЈшмана. Партизани су предузели лечење ових рањеника, хоји су по ослобођењу Чајнича отпремљени у тамошњу болницу.

На Металци је остављен један вод Треће чете, а остале јединице су продужиле према Чајничу. Оне су ушле у варош без борбе 27. јануара, јер четници ни тамо нису сачекали партизана. После уласка у Чајниче ттослат је један вод Треће чете у село Миљево, хоје се налази на путу Чајниче —Горажде, док су остале јединице остале у Чајничу. У Чајничу је успостављена команда места, чији је први командант био Велимир Јаких, а затим је био изабран месни народноослободилачки одбор. Нешто касније формирана је партизанека чета. У Чајничу су организоване кројачка и обућарска радионица за потребе партизана. Четници су у овом срезу, нарочито у непосредној околини Чајнича масовно убијали муслимане, не водећи при томе рачуна ни о полу, ни о узрасту. Због тога је ситуација била веома

¹⁰ За Командира чете изабран је Илија Зечевић, а за политичког комесара Богдан Гледовић.

¹¹ За командира Друге пљеваљске чете дошао је Велимир Кнежевић, а за политичког комесара Ђорђе Роћен.

¹² За секретара Среског комитета КПЈ за пљеваљски срез дошао је Комнен Церовић, на хојој је дужности до тада био Велимир Јаких.

тешка. И поред политичког рада, није било лако постићи зближавање и успостављање поверења између Срба и муслимана. Партизани на територији чајничког среза нису водили никакве борбе. Из Чајнича су упућивана мања одељења и патроле у околна села, Подблаће, Заборак, Међуречје, Буковиду ради заштите муслимана од четничких напада. Ова одел>ења и потроле долазиле су у везу и са појединим људима из четничких група, наговарајући их да се врате кућама или ступе у партизанске редове. Прво ретко, а касније све чешће долазило је до сукоба партизана и четника, јер се четници нису могли помирити с тим да им буде забрањено пл>ачкање муслиманског становништва.

И поред тешке ситуације коју су партизани затекли у Чајничу и његовој околини, њиховим доласком живот је кренуо новим правцем. По доласку партизана народ је осетио велико олакшање, јер су престале пљачке, паљевине и убиства. Присуство партизана било је значајно и због тога хпто је у то време наступило колебање у редовима четника разбијањем Дангићевих одреда у рејону Рогатице од стране I пролетерске бригаде. Задржавање Пљеваљског батаљона и Дробњачке чете у Чајничком срезу и њихов политички рад у народу помогао је развоју народноослободилачке борбе, јер је овај срез постао саставни део слободне територије фочанског и горажданског среза и наслањао се на слободну територију у Санџаку. Врховни штаб је придавао велики значај овоме срезу као слободној територији, па је поводом тога 27. јануара упутио писмо штабу Црногорско-санџачког одреда, у коме се указује на потребу да Црногорско-санџачки одред пребаци у Чајнице веће јединице како би се у њему створила солидна и чврста база, из које ће зрачити „политички рад и на западну половину Санџака“. Даље је Врховни штаб поставио задатак да се пут Пљевља — Пријепоље саевим поруши на дужој релацији и да се окупаторским трупaма из заседа наносе што већи губици. Врховни штаб је био обавештен да штаб Црногорско-санџачког одреда намерава са једним бројем својих јединица да блокира Бијело Поље, па му у поменутом писму препоручује да Бијело Поље блокира само ако је постигнут споразум са муслиманима из Комарана и са десне стране Лима, јер у противном се неће постићи жељени успех и снаге ће бити само везане а неискоришћене. Овако крупне задатке Врховни штаб је поставио због тога што је добио нетачне информације о томе да штаб Црногорско-санџачког одреда располаже великим бројем партизанских јединица. Таквом уверењу је допринео и један извештај самог штаба Црногорско-санџачког одреда упућен Врховном штабу половином јануара. У извештају је између осталог писало следеће:

„Углавном **поЈуголка** ситуација, као и ситуација за акције на нашем терену није слаба. Надамо се да ћемо потпуно спречити утицај четника као и утицај свих других група које су против нас.

Сада мислимо да ћемо моћи прекинути све комуникације и поставити неку лаку покретну блокаду око градова, што ће увећашко побољшати ситуацију. Углавном тежиште наше акције биће сада богата лимска долина, с тим што ћемо строго водити рачуна о свим околностима”.

На основу оваквих и других информација са стране, Врховни штаб није добио реалну представу о снази партизанских јединица на подручју Црногорско-санџачког одреда. Зато се крајем јануара ИИИ почетком фебруара поново обратио пглабу са приговором зашто није поступљено према ранијој директиви у вези са Чајничем.

„Већ раније вам је дата директива да своје тежиште пренесете у рејон Чајница. Ви то нисте ни до сада учинили. Тамо сте упутили један слаби батаљон (свега 150 партизана) који је недовољан да организује власт на подручју где су раније харале четничке банде. Па и поред тога што је тај батаљон ушао у Чајнице, многе четничке банде крећу се и угрожавају пролаз наших курира око Пљеваља, Бољанића, Готовуше. Сем тога, неке четничке банде налазе се јужно и југозападно од Рудог. Ни за ово нисте нипгга предузели.

Талијани наоружани су вам побегли из Колашина, Матешева и Лијеве Ријеке, маршујући једним дугачким путем.

Дозволили сте да се у западном делу Санџака утнезде четници, а ми смо вам бшш поставшш као задатак да то имате спречити”.

После тих констатација, Врховни пглаб је поставио следеће задатке: да се потребшгм снагама обезбеди партизански утицај у западној половшш Санџака, нарочито од пута Пријепоље—Пл>евља и даље на запад; да се читав тај терен очисти од четника, јер „на вашој територији не сме постојати никаква организација сем наше партизанске и добровољачке војске”; да се на том подручју успоставе народноослободилачки одбори. Врховни пглаб је даље тражио од штаба Црногорско-санџачког одреда образложење како је могуће да непријатељ неометано саобраћа комуникацијом Пљевља—Пријепоље, као и да поднесе стварни извепггај о војно-политичкој ситуацији на свом подручју.

Догађаји који су уследили крајем јануара показали су да је оцена штаба Црногорско-санџачког одреда у извештају упућеном Врховном штабу половином јануара само делимично одговарала стварности, јер у Санџаку још није било неких озбиљних четничких формација које би биле у стању да се супротставе ослободилачкој борби партизанских јединица или да самостално без окупатора врше успешне нападе. Али штаб није имао у виду опасност од четника под командом Павла Ђуришића и није располагао информацијама о недићевско-четничким формацијама из Србије, који су у договору са четницима из Црне Горе припремали општи напад на Санџак са обе стране реке Лима. Поред тога, придаван је мали значај томе да је окупатор већ био уопео да формира и наоружа муслиманску милицију, коју је могао употребити у борби против партизана и није узимао у обзир пропаганду окупатора која је вршена међу српским становништвом да ће предузимати опште репресалије према партизанским породицама, док ће бити заштитићене оне породице чији се људи буду налазили у редовима четника.

Штаб Црногорско-санџачког одреда тада није располагао великим бројем партизанских јединица. Он је на територији Санџака са леве стране Лима имао: Бјелопољски и Пљеваљски батаљон, затим баталјон „Алекса Ђилас“ из колашинског среза, Зетски комбиновани батаљон и Дробљачку чету из Дурмиторског одреда. Остале црногорске јединице које су биле под командом овог штаба налазиле су се на територији Црне Горе ангажоване у тежим борбама са четницима. На територији бјелопољског и пљеваљског среза постојале су бројне позадинске јединице, чете и батаљони. Међутим, овим јединицама је био потребан озбиљан политички рад и оружане акције у којима би се оне оспособиле за теже борбе на својој територији и ван ње.

ДВА МЕСЕЦА НА СЛОБодној ТЕРИТОРИЈИ

Слободна територија у Санџаку децембра 1941. и јануара 1942. године обухватила је углавном нововарошки, милешевски, бјелопољски и пљеваљски срез и повремено део територије прибојског и сјеничког среза, док су дежевски и штавички срез били изван ове слободне територије. Од центара поменутих срезова партизани су држали само Нову Варош. У Бијелом Пољу, Пљевљима, Пријепољу и Прибоју налазили су се италијански гарнизони, а у Сјеници управни одбор под командом италијанског окупатора. Слободна територија је била подељена Лимом и комуникацијом Прибој—Пријепоље, на два дела, којом се служио окупатор. Врховни

штаб је на овим двома слободним територијама био успоставио посебна оперативна подручја и сам је директно руководио њима ради успешнијег извођења акција против окупатора и што успешнијег развитка народноослободилачког покрета. Под оперативном командом Главног штаба НОП одреда за Санџак налазила се територија нововарошког и сјеничког среза и територија милешевског и прибојског среза на десној страни Лима. Под командом штаба Црногорско-санџачког НОП одреда налазиле су се територије бјелопољског и пљевањског среза и део територије милешевског и прибојског среза на левој страни Лима.¹ Окупатор је на целој овој слободној територији имао контролу само у варошима Бијелом Пољу, Пљевљима, Пријепољу и Прибоју, са најближом околином, као и контролу над територијом бродаревске и комаранске општине у милешевском срезу, уз помоћ наоружане муслиманске милиције, и контролу над Сјеницом и неким селима њеног среза, уз помоћ управног одбора и његове наоружане милиције.

Ова слободна територија одржала се све до почетка фебруара 1942. године. Тада је изгубљена слободна територија на десној страни Лима, док је територија на левој страни реке и даље остала слободна и на њу је пренесена главна активност народноослободилачке борбе у Санџаку. Слободна територија на тако великом простору могла се одржати пуна два месеца због тешке ситуације у којој се налазио окупатор. Немци, недићевци и четници Драже Михаиловића били су дуже време заузети борбама по Србији са партизанским одредима који су тамо остали после неттријатељске офанзиве, као и са партизанским јединицама које су се из Санџака враћале у Србију. Због тога окупатор и његови помагачи нису могли у време тих борби предузимати нападе на Санџак. С друге стране, Италијани су се налазили у процепу. Са десне и леве стране Лима налазиле су се партизанске јединице. Окупатор није био у стању да истовремено предузме офанзивне операције на обе стране реке, а иије се усуђивао ни да то учини само на једној страни због присутности партизанских јединица на другој страни. Зато се ограничавао на повремене испаде из градова у поједина села ради пљачке и паљевине партизанских кућа. Окупатор се поред тога трудио да за себе осигура саобраћај најнужнијим комуникацијама. Једини пут којим је окупатор углавном саобраћао био је онај који је ишао лимском долином Прибој—Пријепоље—Бијело Поље и даље

¹ Овде се не помише део територије у Србији, Црној Гори и Восни које је Врховни штаб стављао под оперативну команду Главног штаба НОП одреда за Санџак или штаба Црногорско-санџачког одреда, као ни територија штавичког и дежевског среза, која није била слободна.

према Беранама, а повремено су били у саобраћају и путеви Пријепоље—Пљевља и Пљевља—Рудо. Окупатору је у току децембра и јануара био прекинут саобраћај на путевима Пљевља—Бијело Поље, Пљевља—Жабљак, Пљевља—Чајнице, Бијело Поље—Мојковац—Колашин, као и пут од Бистрице до ослобођене Нове Вароши. На путу Пријепоље—Сјеница саобраћај су му повремено ометале партизанске јединице. Тим путем су углавном домаћи трговци покушавали да врше снабдевање разним намирницама окупатора у Пријепољу и Пљевљима.

Организација Комунистичке партије у Санџаку посветила је пуну пажњу успостављању одговарајуће позадинске војне власти и народноослободилачких одбора по селима, општинама и срезовима на ослобођеној територији. У неким местима на неослобођеној територији оснивани су илегални народноослободилачки одбори. Срески народноослободилачки одбор у Новој Вароши изабран је одмах после ослобођења места. Његов први председник био је прота Јевстатије Караматијевић, а секретар Вуко Мичијевић. Народноослободилачки одбор пљеваљског среза изабран је у јануару 1942. године на челу са председником Душаном Ивовићем и секретаром Ђорђијем Перуничевићем, а бјелополски у фебруару са председником Крстом Радојевићем и секретаром Новицом Перовићем. Седиште НОО за пљеваљски срез било је најпре у Подборови, крај Маоча, а половином фебруара се преселио у Косаницу. Седиште НОО бјелополског среза било је у Шаховићима, где се налазило и седиште Среског комитета КПЈ за бјелополски срез. Ту је била и команда места. Команде места су биле још у Маочу и Косаници.

У свима општинама пљеваљског среза били су изабрани општински народноослободилачки одбори, изузев Отиловића, Готовуше и Пљеваља. У бјелополском срезу изабрани су општински народноослободилачки одбори у Шаховићима, Мојковцу, Павином Пољу, Вруљи, Равној Реци и Недакусима. У милешевском срезу постојали су месни народноослободилачки одбори у Лучицама, Дренови, Точима, Бабинама, Оровцу, Каменој Гори, Великој Жупи, Кашицама, Сопотници, Страњанима, Кучину, Избичњу, Дивцима, а када је изгубљена слободна територија на десној страни Лима постојали су и даље радили илегално народноослободилачки одбори у Лучицама, Дивцима, и Дренови. У нововарошком срезу постојали су народноослободилачки одбори у Новој Вароши, Радоињи, Бистрици, Дражевићима, Кокином Броду, Вилавима, Комаранима, Акмачићима, Радијевићима, Дрмановићима, Божетићима и Буковику. У Божетићима и Буковику народноослободилачки одбори били су

илегални због чешћег надиран>а четника и недићеваца у та села.

Народноослободилачки одбори и војне позадинске власти старали су се о мобилизацији бораца за партизанске јединице и о снабдевању партизана намирницама, одећом и обућом. Пшто се мобилизација нових бораца вршила на добровољној основи, то је вршена на конференцијама и зборовима по засеоцима, селима и општинама, као и на великим среским митинзима. Народноослободилачки одбори су помоћу наоружане народне милиције одржавали ред на свом подручју и онемогућавали роварење непријатеља преко разних шпијуна и провокатора. Они су **решавају** и приватноправне односе између грађана и старају се о породицама чији су се храниоци налазили у партизанским јединицама, као и о свим сиромашним породицама којима је недостајало средстава за живот. Одбори пљеваљског и бјелопољског среза су се, поред тога, **старају** и о снабдевању партизанске болнице на Жабљаку и неких партизанских јединица у Црној Гори.

Организација Комунистичке партије Санџака је распоређивала своје чланство у војне партизанске јединице а за политички рад у народу. Комунисти су у партизанским јединицама били први у борбама против непријатеља, настојећи да њихова јединица постигне што боље успехе у борби. Они су развијали другарство међу борцима, били иницијатори и организатори политичког рада у јединицама за време одмора и залагали се за што боље односе бораца према народу. Они комунисти који су били одређивани за рад на терену одржавали су конференције и зборове по селима, објашњавајући војну и **политичку** ситуацију у свету, нарочито на фронту у Совјетском Савезу, као и успехе партизана широм наше земље. Поред помоћи у раду народноослободилачким одборима и војним командама места, они су радши и на организовању народноослободилачког фронта, антифашистичког фронта жена, Савеза санџачке омладине и деце. У овим **задацима** организацији Комунистичке партије у Санџаку пружили су драгоцену помоћ партијеки кадрови из Србије, прво на ослобођеној територији са десне стране Лима, а касније и на слободној територији са леве стране.

Одмах по ослобођењу Нове Вароши формиран је агитпрол, у коме је радила група друтова и другарица из Србије. Руководилац агитпропа био је Јован Поповић, књижевник. У агитпропу перманентно је било организовано слушање радио Москве, радио Лондона и других радио-станица. Издаване су „Вести“ два пута недељно у **облику** малих новина које су умножаване на шапирографу. Вести је **уре-**

ђивао др Душан Недељковић, професор Универзитета. Поред прегледа војне ситуације на партизанским фронтовима у Југославији и на фронту у Совјетском Савезу, у вестима су штампани и разни други политички чланци. Оне су редовно достављане свим партизанским јединицама и свим селима на десној страни Јима, а слате су и штабу Црногорско-санџачког одреда, преко курира. У агитпропу су издаване и разне мање брошуре које су такође умножаване на шалирографу. Тамо су припремани и програми за приредбе које су приређиване у Новој Вароши, по селима и у партизанским јединицама. Вести, брошуре и програми за приредбе помогли су партизанским јединицама да свестраније развију свој политички и културни рад по селима. Агитпроп је помогао партијској организацији нововарошког среза при организовању курсева, које су по селима одржавали најистакнутији активисти. У Новој Вароши су била организована два курса за чланове Партије, један из Историје СКП (б) и други из историјског и дијалектичког материјализма. Курсом из Историје СКП (б) руководио је Милентије Поповић и радио је до краја, док су из курса историјског и дијалектичког материјализма одржана три дискусiona естанка.

После писма које је ЦК КПЈ упутио Обласном комитету КПЈ за Санџак, овај се обратио муслиманима из Санџака посебним прогласом, у коме их је позвао да напусте оне који служе окупатору и да ступе у редове бораца народноослободилачке борбе. Пошто је истакнут значај борбе коју воде сви народи Југославије против окупатора и домаћих издајника, у прогласу је речено:

„Разбојник Павелић са својом усташком бандом наоружао вас је да се борите против ваше браће Срба, а италијански окупатор помаже данас баиде четника да би се бориле против вас. Јасно се види да је стало и једнима и другима да се пролива братска крв, да би лакше могли пустошити, у концентрационе логоре прогонити и убијати и једне и друге...

Ваше место је са партизанима, који се боре за слободу и равноправност свих народа Југославије... Слобода која ће сигурно доћи биће и тааша слобода. Зато узмите и ви учешћа у овој борби за избацивање окупатора из нашег Санџака...

У редовима наших јуначких партизана ваша муслиманска омладина узима сваки даном све више учешћа. Помогните да њихов број буде још већи, јер ће то бити најбоља залога успеха, најбоља гаранција брзе победе народа..."

Поред **прогласа** Обласног комитета **упути** III су прогласе народу на подручју својих срезова нововарошки и шглешевски срески комитет КПЈ. У овим прогласима истакнут је значај братства и јединства Срба и муслимана у заједничкој борби против окупатора. Позивани су радаи људи и жене из села и вароши, Срби и муслимани. Омладина је позивана да се сврста у заједничку борбу против окупатора и домаћих издајника.

Организација Комунистичке партије нововарошког среза активно је радила у Новој Вароши и по селима на отварању установа и радионица и формирању одбора масовних организација ради свестране помоћи органима народно-ослободилачких власти, пглабовима и комакдама партизанских јединица у даљем развијању народноослободилачке борбе у срезу. У томе су били постигнути значајни успеси. У Новој Вароши је организована кројачха, обућарска, пекарска и радионица за оправку оружја, које су перманентно радиле за потребе партизанских јединица и оних који су били укључени у рад по разним другим задацима народноослободилачке борбе.

Организације СКОЈ и Антифашистичког фoonта жена у Иовој Вароши и у **сељима** Бистрици, Дражевићима, Вранешима, Радоињи, Радијевићима, Дрмановићима, Акмачићима и Ксмаранима ттосебно су одиграле видну улогу на сакупљању већих количина вуне и другог материјала и организовању прела и плетење чарапа, наглавака, џемпера, шалова, рукавица, наушница за партизане. Овај посао је обављан сваке вечери на заједничким скуповима, где се радило до пола ноћи. Ове организације су посебну бригу посветиле рањеницима смештеним у Новој Вароши и у Радијевићима. За њих су припремана и посебна јела. Омладинке су дежурале у болницама дању и ноћу. У неким селима су жене и омладинке биле активније него мушкарци, нарочито у Вранешима, Дрмановићима и Радијевићима. Заслута је скојевске организације нововарошког среза што је 16. јануара у Новој Вароши формирана Омладинска златарска партизанска чета. Ову је чету пре њеног званичног формирања десетак дана вежбао и обучавао у борбеним задацима Андра Петронијевић. Она се у првим борбама против четника раскалуђера Захарија Милекића показала као чврста и борбена партизанска јединица. Омладинци и омладинке су поред тога на већим и мањим скуповима по селима читали вести, које су добијали из Нове Вароши. Омладинци из села са леве стране Увца служили су као водачи партизанским јединицама при патролирањима и извиђањима. Они су са слабијим и јачим одељењима партизаиа прелазили на десну страну Увца и са оружјем У руци учествовали у борбама против четника и недићеваца.

Скојевска организација у Новој Вароши почетком јануара приступила је организовању прве партизанске радне чете, у коју су ступали омладинци из Нове Вароши. У другој половини истог месеца одржана је конференција ради званичног формирања радне чете и избора руководства.^г Чета је добила следеће задатке: помоћ установама у Новој Вароши као и кројачкој, обућарској, пекарској и радионици за оправку оружја; чување партизанске имовине; помоћ партизаиским породицама, као и онима чији су храниоци били у заробљеништву или у интернацији, у огреву, затим помоћ при одношењу жита у млшн и доношењу брашна. Чета је обавила последњу радну акцију 4. фебруара 1942. године, јер се 5. фебруара повукла из Нове Вароши заједно са осталим партизанским јединицама.

У Новој Вароши је почетком јануара формиран „Дечји савез“. Овој организацији је била додељена једна соба за свакодневно окупљање деце и рад са њима. Најмлађи припадници народноослободилачке борбе припремили су програм и дали приредбу прво за своје вршњаке, а затим и за старије. На приредбама је прикупљено 2.284. — динара. На својој седници после одржаних приредби најмлађи су решили да 2.000. — динара приложе фонду за помоћ фронту, а остатак да задрже ради набавке најнужнијих потреба за свој Дечји савез. После одступања партизанских јединица из Нове Вароши у фебруару 1942. године сва ова деца су и даље остала верна народноослободилачкој борби и гркосила су окупатору и издајницима црвеним петокраким звездама. Она су касније 1943. и 1944. године ступала у борацке јединице и многи од њих су погинули у борбама.

Рад партијских организација у милешевском, пљеваљском и бјелолољском срезу такође је био усмерен на проширење и јачање масовних организација: Народнослободилачког фронта, Антифашистичког фронта жена и Савеза санџачке омладине. Скојевске организације у овим срезовима постигле су значајне успехе на окупљању омладине и у раду с њом. Скоро по свима селима ових срезова постојале су оршнизације Савеза санџачке омладине, а постојали су и Скојевски активи. Правилан рад народноослободилачких одбора и војних позадинских команди, рад масовних организација за потребе фронта, а нарочито активност омладине допринели су сталном повећању броја бораца у партизанским једошицама, што је омогућавало да се формирају нове чете и батаљони, нарочито у бјелопољском и пљеваљском срезу. У ова два среза народноослобо-

* У руководству су били изабрани следећи скојевци: за командира, Хајро Мусић, за заменика командира Гиле Глишовић, за политичког комесара Данило Шапоњић и за заменика Авдо Ибишбеговић.

дилачки одбори и масовне организације спроводиле су широку акцију за прикупљање добровољних прилога у животним намирницама за исхрану партизанских јединица у Црној Гори и рањеника у партизанској болници на Жабљаку.

Организација Комунистичке партије бјелопољског среза имала је тешких момената у борби против реакције која је радила на заоштравању односа између Срба и муслимана. Црногорски и српски сарадници окупатора настојали су да сељаке из села Миоча и Ораховице организују у четнике и да ови изврше напад на муслиманско становништво суседних села, Кања, Добриња и друга. Муслиманска реакција такође као сарадник окупатора радила је да напад на српска и црногорска села изврши наоружана муслиманска милиција. Организација Комунистичке партије среза, уз помоћ Обласног комитета, послала је већи број својих чланова у муслиманска и српска насеља, где је са људима најпре разговарано појединачно, а одржане су посебне конференције у Миочу и Кањама, након чега је заказан заједнички скуп Срба, Црногораца и муслимана. На овом скупу комунисти су објаснили улогу издајника народа и сарадника окупатора, као и то коме би све користило узајамно истребљивање муслимана, Срба и Црногораца. Позвали су их да не слушају издајнике, већ да живе у слози и сви заједно активно учествују у народноослободилачкој борби против окупатора, јер је он закleti непријатељ јединства и слоге југословенских народа. После одржане конференције дошло је до заједничке вечере виђенијих људи из села, на којој су се присутни зактели да једни друге неће нападати и на крају се изљубили као пријатељи и браћа. Реч и заклетву су одржали за све време трајања народноослободилачког рата. Овакав договор је постигнут и код становништва села Кнежевића и Кукуља.

ПЛАН ЗА УНИШТЕЊЕ ПАРТИЗАНА У САНЦАКУ И ГУБИТАК СЛОБОДНЕ ТЕРИТОРИЈЕ НА ДЕСНОЈ СТРАНИ ЛИМА

После двомесечних хајки Немаца, недићеваца и четника Драже Михаиловића и Косте Пећанца против партизана у Србији, издајници Недић и Дража Михаилозић предузели су мере да се уз помоћ Немаца и Италијана изврши општи напад на партизана у Санцаку. Иницијативу за то су дали команданти недићевских и четничких јединица. Тако је штаб Пожешко-ужичких одреда Српске оружане силе упутио захтев 1. фебруара 1942. године под пов. бр. 328 Милану Недићу и Милану Аћимовићу, затим

немачким командама у Пожеги и Ариљу да се предузму акције ширих размера против партизана у Санцаку. У томе захтеву је стајало и следеће:

„Општи иктереси налажу најхитније потпуно уништење ове комунистичке балге...

Акција треба да је ширег обима и да се по могућности изведе споразумно са италијанском војском те да се спречи евентуално извлачење комуниста у Босну и на јут преко планине Златара.

Акцију треба најхитније извести".

До тада су четници Ђорђа Лашића и Павла Ђуришића у тадашњем беранском, андријевачком и делом колашинском срезу били створили своје јаче формације. Они су се такође припремали да изврше општи напад на партизана у Санцаку на левој страни Лима, и то да завладају бјелопољским срезом и избију на Камену Гору у милешевском срезу, одакле би заједно са Италијанима и четницима из Пљеваља и муслиманском милицијом из Бродарева и Комарана уништили партизаиске јединице на левој страни Лима и спречили прелазак партизанских јединица са десне стране реке, које би гонили недићевци и четници Драже Михаиловића. Тако би се остварио план о потпуном уништењу партизана у Санцаку. Издајници су почели напад на партизаиске одреде у Санцаку и једном делу Црне Горе истовремено када су Немци и усташе вршили нападе на Прву пролетерску бригаду и партизанске одреде у источној Восни.

Четници Ђорђа Лашића и Павла Ђуришића у другој половини децембра и у току јануара нанели су партизанима велике губитке у андријевачком, бераиском и колашинском срезу. Они су 19. децембра у Краљским Барама опколили једну партизанску чету и скоро је уништили. После овога партизани су извршили мобилизацију свих својих снага у колашинском срезу. Поред тога тражена је помоћ од Главног штаба за Црну Гору и Боку и он је онамо упутио око 500 бораца из Зетског партизанског одреда. Партизанске јединице, са близу 500 бораца, извршиле су напад на четнике 22. јануара. Пошто је овим нападом постигнут само делимичан успех, напад је обновљен 26. јануара. Ни овим нападом није постигнут потпун успех, јер је дан пре напада био нападао велики снег, који је онемогућио кретање. Тако је према четницима на томе сектору успостављен фронт, који је остао непромењен пуна два месеца. Четници под командом Павла Ђуришића извршили су напад 24. јануара на слабе партизанске снаге на простору Лубнице—Курикуће у беранском срезу. Њих су у овом вападу помогли Итали-

јани авијацијом. Бомбардовали су Лубнице. Партизани су у борби са четницима претрпели знатне губитке. У бјелополски срез повукло се преко 70 бораца Беранског партизанског одреда. Тако су четници Павла Ђуришића потпуно завладали територијом овог среза. Павле Ђуришић је приступио присилној мобилизацији људства у четничке формације, притискајући се да изврши напад на партизана у бјелополском срезу.

Штаб Црногорско-санџачког одреда у договору са секретаром Обласног комитета КПЈ за Санџак Рифатом Бурџовићем Тршом, одредио је јединице које ће извршити напад на Заостро у беранском срезу, где се налазио штаб Павла Ђуришића. Саво Дрљевић је предлагао да се не врши напад преко Трешњевика без садејства црногорских партизанских снага, али је гатак донета одлука да се четници нападну пре него што они изврше напад на територију бјелополског среза. За напад су била одређена четири бјелополска позадинска батаљона, затим Ударни батаљон „Алекса Ђилас“ и Берански батаљон. Мојковачки батаљон под командом Љуба Бакоча и берански батаљон одређени су да преко Бјеласице ударе у бок четницима. Први ударни бјелополски батаљон добио је задатак да онемогући евентуалне испаде Италијана из Бијелог Поља. Јединице су кренуле правцем Равна Река—Пријелог—Крш Фемића. Пре тога, 26. јануара одржан је збор у Равној Реци, на коме је објашњавана издајничка улога четника Павла Ђуришића. Нарочито је истицано како су они извршили подмукле нападе на партизана у Краљским Барама и у Лубницама и да су тамо побили велики број бораца који су водили борбу против окупатора. Из Равне Реке настављен је покрет према Оштрељу под командом Вељмира Терзића. Међутим, Павле Ђуришић је изјутра 27. јануара из беранског среза извршио покрет својих јединица у правцу територије бјелополског среза са циљем да нападне партизана. На Превини у беранском срезу изненадно су се сукобили партизани и четници и развила се оштра борба која је трајала до мрака. Снег је био велики, а температура врло ниска. Четничке снаге су биле надмоћније у људству и наоружању, због тога су партизани били пршгуђени да се повуку у село Оштрељ. При повлачењу евакуисани су и сви рањеници, који су из **Оштреља** отпремани у правцу Лековине, где се налазила партизанска болница.

Партизанске јединице су заузеле положаје изнад села Оштреља ради одбране слободне територије у бјелополском срезу. Оне су на овим положајима остале читав дан и ноћ 28. јануара без заклона од великог снега и хладноће, што је још више исцрпило борце, који су очекивали нападе надмоћнијих и добро наоружаних четничких снага. Чет-

ници су 29. јануара уз помоћ Италијана из Бијелог Поља у неколико колона извршили снажан напад. Главнина четника је наступала низ Лим његовом левом страном, а затим уз Равну Реку. Један део снага кретао се преко Превине, док је једна колона под командом Мира Сошића наступала испод Бјеласица у правцу Раките. Знатан број људи на простору села Ракита—Мајсторовика—Оштрелј био је четнички оријентисан, а неки су се већ налазили у јединицама које су наступале према Ракити. Италијани из Бијелог Поља стигли су до школе у Равној Реци и ту се спојили са главнином четника. Када су четници под командом Мира Сошића стигли у Ракиту, нашли су се партизанима иза леђа, којима је затворено одступање према Слијепач-мосту. Италијани и четници су настојали да партизанима затворе одступање према селу Бојишту. Положај партизанских јединица постајао је све тежи. Претила је опасност од потпуног опкољавања. Делови Првог ударног бјелопољског батаљона, који су пггитили одступницу на Мумином кршу, упорно су спречавали наступање Италијана и четника уз Равну Реку. Они су успели да одрже само мали размак, од око 600 метара, на коме непријатељ није успео да састави обруч око партизанских јединица. Партизани су при одступању према селу Бојишту под непријатељском унакрсном ватром морали да прегазе две реке по великом мразу. Захваљујући добро организованој санитетској служби у Ударном бјелополском батаљону, рањеници нису пали у руке непријатељу. И једна и друга страна претрпеле су знатне губитке.

После извлачења из непријатељског обруча, партизанске јединице су заузеле положаје на линији Туство—Јабучно—Бурењска коса—Модри До. Четници су једним делом отишли са Италијанима у Бијело Поље, а другим делом се задржали на простору Ракита—Мајсторовина—Равна Река—Бојиште. Непријатељ се у току 30. јануара припремао за даљи напад. Он је 31. јануара пошао у напад на партизанске јединице из Бијелог Поља и из Равне Реке. Четници су сада располагали знатно јачим снагама, јер им се придружило нешто људства са територије бјелопољског среза, а од Италијана су добили потребно оружје и муницију. Заморене и прозебле партизанске јединице нису биле у стању да се даље саме одупиру надирању бројно и наоружањем надмоћнијег непријатеља. Због тога су се повлачиле са својих положаја делом у правцу Бурена, Мојковца и Прошћења, а делом у правцу Шаховића. Четници су заузели Шаховиће.

У таквој ситуацији нгаб Црногорско-санџачког одреда је предузео мере да заустави вадирање четника према Леко-

вини и Коврену. Он је планирао да ширим обухватањем ликвидира ове четничке групе. Због тога је наредио Зетском комбинованом батаљону, који се налазио на Каменој Гори да хитно изврши покрет према Лековини. Наређено је да се прикупи Премћански позадински батаљон и крене за Лековину. Поред тога, упућено је писмо Баји Секулићу са обавештењем о ситуацији код Шаховића. У писму је затражено да Секулић са црногорским снагама дејствује од Матешева преко територије беранског среза, на којој тада није било већих четничких снага.

У међувремену је командант Павинопољског батаљона Нешо Јоксимовић покушао да окупи заморено и прозебло људство које је учествовало у борбама од Превине до Шаховића. Јединице које нису учествовале у претходним борбама налазиле су се на положајима према Бродареву, Комарану, Козицама и путу Пљевља—Бијело Поље од Вруље према Лековини. То су биле Кичавска и Грабовска чета, затим Блишковска чета са једном десетином бораца са Стожера.

Бјелопољски ударни и Шаховићки позадински батаљон водили су са четницима борбу 3. фебруара на десној страни Љубовиће око Бабаића и на јужној страни Плавчег брда. На овом сектору вазалили су се Саво Дрљевић и Томаш Жижић. Надмоћније четничке снаге потисле су делове Бјелопољског и Шаховићког батаљона на леву страну Љубовиће, према Рајковићу, Махали и Лековини, док су други делови ова два батаљона још водили борбу на десној страни реке око Бабаића и Чокрлија. Командир Павинопољске позадинске чете Радоје Бојић и комесар Бошко Раденовић, са још неколико људи, прешли су четницима, који су им послужили као познаваоци терена на простору Мрамор—Орловача—Лиса.

Зетски комбиновани батаљон, под командом Шпира Мугоше, и Премћански позадински батаљон под командом Милоша Перуничича, стигли су на простор Лековине по подне 3. фебруара и одмах ступили у борбу са четничким снагама. Штаб Црногорско-санџачког одреда налазио се у Лековини. Одлучио је да се 4. фебруара изјутра изврши напад на целом фронту. На основу извештаја Неша Јоксимовића о стању на положајима, штаб га је поставио за команданта сектора око Жубера. Саво Дрљевић је одређен да неопажено прође у току наћи поред четничких положаја у правцу Мојковца и Прошћења и да отуд са батаљоном „Алекса Ђилас“ изврши напад ка четнике. Дрљевић се пробио исте ноћи и тамо нашао Живка Жижића, Рада Радовића, Љуба Бакоча и друге. Он је прикупио људе из Мојковачког позадинског батаљона и заједно са њима и батаљоном „Алекса Ђилас“ пошао преко Цера за Шаховиће.

Ноћу 3. и 4. фебруара Премћански батаљон заузео је положаје на десној, а Зетски комбиновани на левој страни Љубовиће. Због невештог командног кадра у Премћанском батаљону онамо је отишао Миле Перуничкић. Четници су у зору 4. фебруара предухитрили лартизане и извршили напад према Аматојици и Чокрлијама, затим од правца Шаховићи—Мала према Плавчем брду и Грубешићима. Партизани су варом из минобацача са Крстаче растерали једну четаичку колону на путу Чокрлије—Лековина и нанели јој знатне губитке. Оштра борба по дубоком снегу и великом мразу са обе стране реке вођена је све до подне. У борби се нарочито истакао Зегски комбиновани батаљон наносећи четштцима велике губитке.

Делови Премћанског батаљона такође су постигли успехе. Они у продрли до Човића Ханова и натерали четнике на повлачење према Љубовићи. Борци Премћанског батаљона су опколили једну групу од 20—30 четника у кући Ћрђија Реџића. У очекивању да стигне минобацач, пошто је кућа у коју су се били склонили четници била од тврдог материјала, наишла је од Барица према Аматојици група четника под командом Гавра Бошковића. На Аматојици се налазила једна чета Бјелополског ударног батаљона са задатком да обезбеђује и правац од Барица. Команда чете је без борбе и без обавештавања команданта сектора и штаба Премћанског батаљона наредила одступање своје чете са положаја на Аматојици. Четници Гавра Бошковића су се нашли бочно од Премћанског батаљона и овај је био принуђен да се повлачи према Лековати. Око 13. часова наређено је повлачење и других јединица правцем Лековина — Коврен.

У овим борбама четници су претрпели велике губитке. Само у борбама 3. и 4. фебруара имали су 18 мртвих и 27 рањених. Међу мртвима су се налазили 3 официра и више подофицира, жандарма и финансиа бивше Југословије, који су у почетку сачињавали језгро четника Павла Ђуришића. Губици од 27. јануара до 4. фебруара износили су преко 100 мртвих и рањених. И партизанске снаге су претрпеле знатне губитке. У борбама од Превине и Оштрел>а до Лековине погинуло је 25 бораца а око 50 је рањено. Међу погинулима 4. фебруара било је 11 бораца из Зетског комбинованог батал>она. Овај батаљон је претрпео овако велике губитке и због тога што његови борци нису познавали терен, а штаб Црногорско-санџачког одреда није им био обезбедио довољан број водича. Тога дана су погинули заједно Војо Лешњак и Мухо Диздаревић из Бјелополског ударног батаљона. Они су били истакнути комунисти бјелополске партијске организације. Погинуо је и Саво Кљајевић, који је учествовао и у ратовима од 1912. до 1918. године.

Штаб Црногорско-санџачког одреда одржао је састанак **4. фебруара** увече са штабовима батаљона, на коме је одлучено да се по сваку цену заустави **надирање четника**. Затражена је помоћ од Врховног штаба. Међутим, ноћу између 4. и 5. фебруара **четници** су неопажено **напустили** своје **положаје** и **повлачили** се. Када је Саво Дрљевић са јединицама 5. фебруара ујутру стигао изнад Шаховића, наишао је на празан простор. Он је **креноу у потеру** за **четницима** преко Папа за Јабучно и Модри До. Партизани су **наишли** на **четничке заштитне** делове тек око **Бандере** и Туства, одакле су их **протерали у правцу** Равне Реке, Церова и Оклада.

Ово изненадно повлачење четника уследило је због тога што су они до Коврена претрпели велике губитке и што су **осетили** покрет партизанских јединица у правцу Шаховића под командом Сава Дрљевића, које би им се на тај начин нашле иза леђа. Поред тога, они су се побојали да не изгубе територију у беранском и делимично у андријевичком срезу, јер је тамо био остао мали број четника, док су се у суседном колашинском срезу налазиле јаче партизанске снаге.

На територији коју су били **заузели** и на којој су се кратко време задржали, четници су извршили многа зверства. Нису имали озбира ни према деци ни према људима у дубокој старости. Хватали су по селима људе од 70 и више годоша и предавали их Италијанима као партизане заробљене у борби.

За време напада и наступања **четника** на **територију** бјелопољског среза **известан** број људи **им** је **ггришао**. Приликом **њиховог повлачења** мањи број се повукао у **берански** срез, а они **који** су **ступили у њихове** редове **из страха** остали су у **својим селима скривајући** се од **партизана**. Партизанске јединице су **предузеле широку акцију** да се **разоружају** људи **који** су били **пришли четницима**. Поред тога, издата су **два прогласа**, оба са потписом „партизани среза **бјелопољског**“. Једним **прогласом позинани** су они **који** су **одбегли** да се **врате својим кућама**, а у другом су **објашњени узроци** напада **четника** на **слободну партизанску територију**. У прогласу је указано на **отворену сарадњу четника са окупатором** и **истакнута су зверства** која су починили на територији којом су **прошли**.

Одласком ПЈБеваљског батаљана и Дробњачке чете у Чајнице, **пљеваљски** срез је остао без партизанских јединица. Њихову одсутност су искористили Италијани и четници из Пљеваља. Они су излазили из града и по селима вршили **пљачке** и друга насиља над партизанским породицама. Попалили су више партизанских кућа. За време **надирања четника** Павла Ђуришића територијом бјелопољског среза према Коврену **пљеваљски четници** су

покушали да изврше сличну акцију. Тако су они и мшБа група Италијана пошли 3. фебруара из Пљеваља у правцу ЈБуће—Врбница—Крушево у намери да опљачкају и спале партизанске куће. У Глибаћима су се тада иалазили Мићо Зорић и Будо Милићевић. Чим су били обавештени о покрету Италијана и четника, они су наредили позадинским партизанским снагама из Левертаре, са Косанице, Глибаћа, Мелџака и из Бобова да пођу у сусрет непријатељу и да осујете његове намере. Поред тога, обавестили су Велимира Јакића у Чајничу о ситуацији код њих и тражили помоћ од Дурмиторског партизанског одреда. Дурмиторски одред је послао једну чету од 70 бораца, која је стигла у пљеваљски срез тек 10. фебруара.

За неколико сати у Крушево су стигле позадинске чете из Бобова, са Мелџака, Глибаћа, Косанице и из Левертаре са преко 200 бораца. Чете су заузеле положаје на линији Бијело брдо—Зелене Локве—Пусто Пауче и Врање брдо—Коса изнад Шумана. Ове јединице су на тим положајима остале до доласка једног вода III пљеваљске чете под командом Илије Зечевића.

Чим је Зечевић 4. фебруара стигао са својим водом на положај код Бијелог брда, одмах је отпочео напад на четнике. Борба је вођена цео дан. Партизани су потисли четнике и заузели села ЈБуће и Шумане, четничка упоришта. Сутрадан 5. фебруара извршена је конфискација једног дела имовине четничких команданата Васа Драгаша и Ђура Драгаша из села Љућа. Конфискована имовина је отпремљена штабу Дурмиторског партизанског одреда на Жабљак. Када су Италијани сазнали за пораз четника, они су им у зору 6. фебруара из Пљеваља упутили у помоћ јединицу јачине једног батаљона са артиљеријом и минобачама у правцу Забрђе—Врање брдо. Око 6 часова партизани су се сукобили са Италијанима и четницима на линији Врбница—Пусто Пауче—Врање брдо. Артиљерија је тукла партизанске положаје. Поред тога, италијански скијаши су покушали да се пробију у позадину партизанских снага на линији Врање брдо—Крушево. Пред овако надмоћним непријатељем партизани су били принуђени да се повуку на нове положаје на линију Лађани—Градина—изнад школе у Крушеву—Омарић. Четници су заузели положаје на линији Врање брдо—Врбница и извршили напад на нове партизанске положаје. Партизанске снаге су се повукле на линију Краљева гора—Влаховићи. Италијани и четници су палили куће и друге зграде по Врбници и Крушеву. Запаљена је и школа у Крушеву, у којој је формиран први пљевалки герилски вод јула 1941. године. Поред свега тога Италијани су у овим селима вршили присилну мобилизацију у четничке формације. Они су се пред вече 6. фебру-

ара повукли у Пљевља, а четници у Јбуће и Шумане, остављајући пустош за собом.

Четничко-недићевске снаге из Србије вршиле су почетком фебруара последње припреме да опколе и униште партизанске снаге на десној страни Лима. Било је предвиђено да у овој акцији учествују четници Драже Михаиловића, како они који су били под његовом директном командом, тако и они који су били стављени под команду Милана Недића као одреди Српске оружане силе, затим муслиманска **миџица** Хасана Звиздића из Сјенице и хоџе Сулејмана Пачариза из Хисарцика и италијанске јединице из Пријепоља уз садејство четника Павла Ђуришића и муслиманске милиције из Бродарева и Комарана на левој страни Лима.

Команданти недићевско-љотићевских и четничких јединица у селу Јасенову, крајем јануара одржали су саветовање. На том саветовању усвојен је и распоред напада јединица на Нову Варош. Пожешко-ужички одред Српске оружане силе и Златиборска четничка чета одређени су да пређу Увац из правца Сеништа—Негбина—Бурађа—Ојковица и да једним делом преко Радоиње—Вранеша и Кокиног Брода наступају према Новој Вароши, а другим делом према Дражевићима и Горњој Бистрици. Једна јединица недићевских жандарма и батаљон љотићеваца добили су задатак да пређу Увац са положаја Василићи—Дебеља—Бождетићи, а одатле да наступају линијом Криводо—Амзићи, Пуљци—Вилови, Павловића мост—Комарани—Акмачићи и даље целом линијом према Новој Вароши. Четници Вука Калајитовића и Божа Ћосовића предвиђени су да из Буковика пређу Увац на Растокама испод муслиманског села Урсула у сјеничком срезу, а одатле преко Мишевића, Аљиновића и Правошева да једним делом наступају у правцу Радијевића, Дрмановића и преко Златара са његове јужне стране према Новој Вароши, а другим делом према Косатици у милешевском срезу. Четницима из сјеничког среза под командом Слободана Киковића поверено је да садејствују са муслиманском милицијом из сјеничког среза и милицијом хоџе Сулејмана Пачариза у милешевском срезу, а који су према ранијем договору одређени да заузму положаје на линији Гоње—Караула—Милошев До—Каћево. Четници Рачанског војводе раскалућера Захарија Милекића требало је из Прибојске Бање да наступају преко Кратова, Рутоша и Китоње у правцу Доње Бистрице ради садејства са Италијанима, одакле је требало да Италијани уз Лим до Пријепоља и одатле уз реку Милешевку до манастира Милешева спрече прелаз партизанских јединица на леву страну Лима. Оваквим планом било је предвиђено потпуно опкољавање и уништење партизанских снага између Увца и Лима.

Било је јаско да се Нова Варош и цела територија на десној страни Лима морају напустити, јер су непријатељске снаге знатно биле јаче и много боље наоружане него партизанске. Партијско и војно руководство из Нове Вароши одлучило је да се напуштају ове слободне територије изврши уз борбу. У погледу пребацивања преко Лима прво су планиране две могућности. Једна могућност је била да се то учини преко моста код Бродарева, а друга да се Лим уз обезбеђење с десне и леве стране пута прегази испод села Дренове. Обе ове могућности су биле неповољне. У Бродареву су мост чували Италијани и муслиманска милиција, зато се преко њега не би могло прећи без већих жртава. Испод Дренове је такође било тешко прећи због тога што су се Италијани налазили у Бистрици и на Битовику и пгто су стално комуницирали путем Пријепоље—Прибој. Поред тога, Лим је био надошао. На крају су одбачене обе могућности и 4. фебруара усвојена је трећа: да се покрет партизанских јединица у току једног дана и ноћи изврши преко Златара на Косатицу и Седобро—Милешево—Бјелобабе—Дивци и да се у засеоку Лучице изврши пребацивање преко Лима.

Сјенички четници већ 1. фебруара концентрисали су се у Лопижама, Аљиновићима и према Мишевићима, где су напали Први ужички батаљон. Овај батал>он није могао са успехом сам да се одупре четницима. У борби са њима био је рањен командант батаљона Сретен Гудурић.¹ Главни штаб за Санцак 1. фебруара расформирао је Златарско-милешевски батаљон и формирао Златарски батаљон.² Милешевска чета је остала као самостална јединица. Сутрадан, 2. фебруара Главни пглаб хитно је упутио Златарски батаљон, Милешевску чету и Златарску позадинску чету у правцу Аљиновића. Ове јединице и Први ужички батаљон извршили су 3. фебруара снажан напад на четнике у Аљиновићима и Мишевићима, разбили их и они су у нареду одступали према Лопижама. Муслиманска милиција из сјеничког среза није овог пута помогла четнике. Када је то видео хоџа Пачариз, који се са милицијом налазио у Милошевом Долу и ва Каћеву, он се није усудио да ступи у борбу против партизаиа. Видећи да су партизаиске јединице потисле четнике, Пачариз је ноћу између 3. и 4. фебруара пребацио

¹ Другови из Првог ужичког батаљона приликом повлачења преко Златибора гса Лиму сматрали су да неће моћи пренети раженог команданта, па су га оставили код сељака да га пазе и негују. Чим су се партизаиске јединице повукле, недићевци и четници су пронашли Сретена Гудурића и убили га.

² Штаб Златарског батаљона сачињавали су: командант Предраг Власинић, заменик команданта Владо Жугић, политички комесер Јово Грбовић и заменик Гојко Друловић.

своју милицију у правцу Сјотнице као помоћ Звиздићу у случају поновног напада на варош.

У зору 5. фебруара са десне стране Увца, према раније утврђеном плану почео је општи напад недићевских, љотићевских, четничко-недићевских и четничких формација на партизанску слободну територију. Партизанске јединице цео дан су давале снажан отпор и непријатељ је задржан поред Увца све до мрака, изузев Радоиње, коју су четници заузели око 15 часова. Чим су ушли у Радоињу четници и недићевци су почели да пљачкају и пале партизанске куће, а на Кокином Броду су **побили** девет чланова породице Думбеловића зато што је домаћин гротестовао када су четници пљачкали по кући. Из ове куће се нико није налазио у партизанима.

Увече 5. фебруара Нову Варош напустило је партијско и војно руководство, команда места, неборачко становништво, милиција, радна омладинска чета и сви они који нису хтели да сачекају непријатеља. У току ноћи стигли су у Булатовиће на планини Златару. Било је одлучено да се тамо концентришу све борачке снаге. Оне су пристигле ноћу између 5. и 6. фебруара. Концентрација партизанских снага у источном делу Златара изазвала је бојазан код водећих муслимана у Сјеници да ће даљи њихов покрет бити умерен према сјеничком срезу и Сјеници, зато су се милицијске формације из среза и милиција хоће Пачариза онамо упутиле. У Булатовићима је 6. фебруара одржан састанак на коме је још једном размотрена ситуација и коначно одређено да правац повлачења буде према левој страни Лима. После подне 6. фебруара из Булатовића је извршен покрет преко планине Златара по **већном** снегу и снежној вејавици. Милешевска чета се налазила у претходници. Она је добила задатак да убрзаним маршом раније стигне на пут Пријепоље—манастир Милешево код Песеља ради заштите партизанске колоне при прелазу преко пута. Главна колона је стигла у Косатицу ноћу. Напале су је групе четника из села. После одбијања четничких напада колона је из Косатице продужила за Милешево, прешла комуникацију Пријепоље—Сјеница преко Бјелобаба и у јутарњим часовима 7. фебруара стигла у Дивце. Због тога је одлучено да се ради одмора предани у селу, а да се прелаз преко Лима изврши у току следеће ноћи.

У току 7. фебруара Италијани су сазнали да су у Дивце и Лучице стигле јаче партизанске снаге. Не усуђујући се да опусте свој гарнизон, они су на брдо Кошевине изнад ^{упутили} једну чету појачану митраљеским водом и са два брдска тима, из којих су тукли Дивце и Лучице. Поред тога су уз леву обалу Лима упутили путем неколико тенкова до на крај атара

Велике Жуле. Муслиманска милиција из Комарана заузела је положаје на левој страни Лима од села Грачанице до кањона Стругова. Италијански тенкови у сумрак истог дана повукли су се у Пријепоље.

у току дана одређено је место за прелаз преко Лима и пребацивање је отпочело 7. фебруара између 19 и 20 часова. Прво је прешла Милешевска чета. Један вод ове чете заузео је заштитне положаје према Грачаници у правцу Бродарева, а други према Пријепољу. Затим су прешли реку Ужички и Чачански батаљон и на левој страни створили шири мостобран према Пријепољу и према Комарану. Златарски батаљон се налазио у заштитници. За пребацивање био је само један чамац и нешто коња, зато су Лим газиле и борачке јединице и неборачко становништво па чак и лакши рањеници. Вода је била прилично висока, због тога се приликом пребацивања утопило неколико другова и другарица. Непријатељ није правио никакве сметње за све време пребацивања преко реке, које је трајало до пред зору 8. фебруара. Тек када је свануло, муслиманска милиција из Комарана отворила је ватру са Хрта и Вилине воде на 2. шумадијски батаљон, али су је борци овог батаљона брзо растерали и ућуткали. Погинула су два партизана.

Рањеници и неборачко становништво, као и већи део борачких јединица стигли су у Камену Гору 8. фебруара у току дана док су неке јединице стигле 9. фебруара. У овом маршу од Нове Вароши до Камене Горе партизанске снаге су изгубили преко 20 бораца и руководилаца, међу којима је погинуо и др Милош Пантић. Њега и Љуба Мицића ухватила је муслиманска милиција. Пантића је убила због кожнот капута, а Мицића предала Италијанима у Пријепоље. Италијаки су га предали недићевцима и четницима у Новој Вароши, који су га спровели у Ужице. После саслушавања од стране Гестапоа, и зверског мучења, Мицић је обешен у Пожеги.

Врховни штаб НОП и ДВ Југославије одао је признање борцима и руководиоцима јединица које су учествовале у форсирању Лима посебном похвалом, која гласи:

„Изражавамо наше признање и похвалу Српско-санџачком пггабу који је својим умешним маневрима успео не само да избегне опкољавање партизанских јединица и да их пребаци преко Лима, него је успео да спасе и болницу, као и неборачко становништво које је морало да напусти ~~своје~~ домове.

Нарочито изпд""""- своје признање и похвалу свим оорцима ових партизанских јединица, који су у борби, при прелазу — газећи реку Лим — показали велико јунаштво и самопрегор”.

И друг Тито је у писму од 18. фебруара, упућеном делегату Врховног штаба, поводом преласка ових јединица преко Лима написао следеће:

„Честитамо на врло успешно извршеном покрету под тако тешким условима. Тај покрет скоро се може упоредити са маршем пролетерске бригаде: Вареш—пробијање кроз непријатељске линије код Рајловца—Сарајевско Поље—Бјелашница—Трново“.

Тито је и у писму Главном штабу НОП одреда за Србију ову борбу партизана и њихов прелаз преко Лима оценио следећим речима:

„Пре 14 дана почели су недифевци и четници из Србије и разне четничке банде из Санцака, заједно са Италијанима, да врши концентрични напад на наше другове који су били у Новој Вароши. Након жестоке борбе наши су се морали повући јер је претила опасност да буду потпуно опкољени. Ово повлачење уз борбу, са комором и болесницима, газећи до груди преко Лима, представља за наше српске и санџачке партизане велики подвиг који могу да изврше само борци високог војничког и политичког морала“.

За прихватање јединица и организовање исхране у Дивцима и Лучицама и на левој страни Лима до Камене Горе, Срески комитет КПЈ за милешевски срез ангажовао је велики број људи, политичких радника и припадника позадинских партизанских јединица. На организовању озог крупног посла радили су: Душан Томашевић, члан Обласног комитета, Бранко Радичевић, секретар Среског комитета, затим Милутин Дивац, Деса Ракетић, Раде Дивац, Војко Дивац, Чедо Марјановић, Леко Потежица, Киро Лучић и друти. На овом послу биле су ангажоване и позадинске чете из Ивања, Велике Жупе и део позадинске чете са Камене Горе.

Што је прелаз преко Лима успешно извршен велика је заслуга партизанских јединица из бјелополског и пљеваљског среза. Оне су у то време водиле жестоке борбе против четника Драже Михаиловића и његових тоимца Паила Ђуришића и Јана из Бијелог Поља, као и против четника и Италијана из Пљеваља.